

Med. d. G. G.
L - 2 - 61
NEDERLANDSCHE ZENDINGSSCHOOL
OEGSTGEEST.

OVERGEDRUKT

UIT HET

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KON. NEDERLANDSCH AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP.

2^e Ser. dl. XXXVIII, 1921, Afl. 4.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ VOORHEEN E. J. BRILL
LEIDEN.

UBU

PKB

896

7-3-0

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3899 2669

VERSLAG VAN EENE REIS OVER HET EILAND SOEMBA

DOOR

DR. ALB. C. KRUYT

In den vroegen morgen van 9 September 1920 wierp de boot net anker voor Waingapoe, de hoofdplaats van het eiland Soemba. Het gezicht van uit zee op het eiland is heel eigenaardig en ongewoon. Daar de bodem in dit gedeelte alleen met gras is begroeid, en slechts hier en daar een boom staat, zijn de terrassen waaruit het eiland is opgebouwd duidelijk te zien. Hier merkte ik er drie van op. Door de groote kaalheid ziet het land er troosteloos uit.

De heer D. K. Wielenga, missionair-predikant van Midden Soemba kwam mij van boord halen, en weldra zette ik voet aan wal op Soemba. Van de plaats Waingapoe valt niets bijzonders op te merken. De Europeesche wijk ziet er keurig uit door al de nieuwe woonhuizen, die daar gevonden worden, maar overigens is dit een doodsche gedeelte van de plaats, want men ziet er zelden iemand voorbijgaan, omdat deze weg, of liever: boulevard, langs zee dood loopt.

Te paard begaven wij ons langs een stoffigen weg naar het een half uur achter Waingapoe gelegen Pajeti, het zendingsstation. Voordat men daar komt, passeert men het militaire kampement. De onmiddellijke nabijheid der soldaten bij het zendingsetablissement te Pajeti is mede aanleiding geweest, dat de menschen in 1907 de zendingswoning, toen deze bijna gereed was, in brand staken, omdat zij in den waan verkeerden, dat de heer Wielenga in verbinding stond met de militaire macht.

Afgaande op de foto's, die eenige jaren geleden van dezen zendingspost waren gemaakt, verwachtte ik een boomlooze vlakte te zullen zien, waarop de gebouwen zijn geplaatst. Ik was daarom aangenaam verrast alle woningen te midden van hoog geboomte te vinden. Pajeti is een oase te midden van de heide, die rondom dit plekje wordt gevonden.

Bibl. Hendrik Kraemer Inst.

7110 011 3681

V-7-109

Behalve de woning van den missionairen predikant, vindt men hier de huizen van den Inspecteur van de Zendingsscholen, de heer T. van Dijk, van den leider van den Normaalcursus, den heer Mobach, een woning voor twee Europeesche pleegzusters en verder een aantal gebouwen behoorende tot de ziekeninrichting en het onderwijs. In het ziekenhuis stelt de bevolking hoe langer hoe meer vertrouwen, vooral nu de militaire arts, Dr. A. Kuyser, zijne krachten daaraan geeft, en mooie resultaten zijn verkregen bij de behandeling der zieken.

De regeling voor de scholen op Soemba, waarbij deze inrichtingen onder leiding van de Zending zijn gesteld, is bekend. Op de normaalcursus worden een 20-tal jongelingen tot onderwijzers der volksscholen opgeleid. Wanneer zij na een tweejarige opleiding hun examen hebben gedaan, volgen zij nog een cursus van een jaar, om hen wat dieper in te leiden in den Christelijken godsdienst, ten einde hen ook bekwaam te maken om als predikers voor dit volk op te treden. Uit de Soembanezen zelven zijn nog slechts weinig leerlingen voor de normaalcursus gevonden; de meesten zijn Amboneezen, Savoeneezen en Rottineezen, onder hen ook twee vrouwelijke leerlingen.

In de gastvrije woning van de familie Wielinga heb ik zes dagen doorgebracht. Dien tijd besteedde ik voor het grootste deel aan het onderzoek waarvoor ik gekomen was, namelijk de vreemde invloeden op te sporen, die de beschaving van de Indonesische volken hebben gewijzigd. De heer Wielinga stond mij steeds ter zijde als tolk, en dit niet alleen, maar hij lichtte mij voortdurend met zijn groote kennis van het volk voor. Ook uit het vervolg van dit verslag zal blijken, hoeveel ik aan hem te danken heb. Had ik zijn hulp niet gehad, dan zou ik in den korten tijd, die mij ter beschikking stond, niet zooveel gegevens hebben kunnen bijeenbrengen, als nu het geval is geweest. Ik behoef nauwelijks op te merken, dat de verklaringen van plaatsnamen en dergelijke alle van mijn gastheer zijn.

De Soembanees maakte in den aanvang een somberen indruk op mij. Over het geheel donker van huidskleur draagt hij nagenoeg uitsluitend zwarte kleren: eigengemaakt weefsel, dat in een afkooksel van zekere soort boombladeren en in modderbaden zwart gemaakt wordt, een procédé, dat bij de Sa'dan-toradja's tot de rouwgebruiken behoort. De mannen hebben een langen lap van dit zwarte katoen sierlijk om de heupen geslagen, waaronder zij den eigenlijken lendedoek verborgen houden. Om het middel wordt deze doek vastgehouden door een gordel van twee strengen dunner of dikker touw, die voor op den buik aaneengebonden worden (zulk een gordel heet *likoe paboroeng*). Sommigen hebben daaraan een houten bakje (*tondal*) hangen, waarin geld en andere kleine benoo-

digdheden worden geborgen. Door de meesten (in West Soemba ook door de vrouwen) wordt een tasch (*kaloemboet*, *karera* of *kalekoe* geheeten) aan een koord over den schouder gedragen. Rijdt men te paard, dan wordt zij nog met een band om de borst vastgebonden.

De hoofddoek (*tera kambala*, *rowa*) van de mannen is bijna altijd van boombast, ruw geklopt; zulk een reep wordt van roode en gele strepen voorzien, in elkaar gedraaid en dan om het hoofd gewonden. De uiteinden van de reep worden uitgespreid en staan als twee waaiers aan beide zijden van het hoofd overeind. Dit staat zeer krijgshaftig. In het Westen hebben velen dezen lap ook in het midden uitgespreid, en zoodanig om het hoofd gedraaid, dat het is of de mannen een kegel van 3 à 4 dM. hoogte op het hoofd hebben gezet. In Wajewa en Laura (eig. Loura) ziet men veel hoofddoeken van katoen, die op een bijzondere wijze worden aangelegd. De lange lap wordt namelijk, na in elkaar gedraaid te zijn, zoodanig om het hoofd gewikkeld, dat hij als een breede rand om het hoofd uitsteekt. Dit staat inderdaal heel fraai.

Versierselen dragen de mannen in Midden Soemba niet of weinig, hoogstens een paar koperen armringen. In West Soemba komt dit meer voor: daar zag ik veel mannen met koperen spiralen om beide polsen van 1 dM. breedte. Ook dragen de mannen daar veel een versiersel door de linker oorlel. Slechts een oude man, Oemboe Dong, een radja in Anakala, zag ik een gouden *mamoeli* (waarover beneden meer) aan het linkeroor dragen.

De beschreven kleeding der mannen verschilt over heel Soemba onderling weinig. Alleen zij die een schaamgordel van boombast dragen, leggen deze op de bekende wijze aan, en dragen de slimoet, eveneens van boombast, over den schouder, in plaats van deze om de lenden te wikkelen. Het dragen van boombast als kleeding wordt veel in Lakoka gevonden en vandaar westwaarts.

Een vrouw zag ik op geheel Soemba nimmer een kleedingstuk van boombast dragen, ofschoon velen ons verzekerd hebben, dat zij deze stof wel gebruikten, toen het weven nog niet bekend was, wat ook wel waarschijnlijk is. Het eenige kleedingstuk van de vrouw is een lange zwarte sarong (in het Oosten *laoe*, in het Westen *rabi* genaamd), die in het midden om de heupen wordt vastgemaakt; de bovenste helft hangt naar beneden, wanneer men aan het werk is, zoodat de borsten onbedekt zijn. In Midden Soemba slaat de vrouw die helft meestal naar boven, als zij op den weg is, en knoopt den doek dan onder de oksels vast; maar in West Soemba loopen de vrouwen overal met onbedekt bovenlijf rond. Het haar is midden op het hoofd gescheiden, en van achter in een wrong gedraaid. Van een hoofdband maken de vrouwen geen

gebruik. Bij jonge meisjes ziet men het haar boven op het hoofd veelal voor het grootste deel weggeschoren; soms blijft daar ook een lok staan; van achter is het haar als bij de oudere vrouwen in een wrong gedraaid.

Den dag na aankomst begon ik met mijn onderzoek, daarin bijgestaan door den heer Wielenga. In dit gedeelte van het land kennen vele Soembaneezen Maleisch en ik kon mij dan ook vaak rechtstreeks met mijn zegslieden onderhouden. Maar bij een onderzoek naar de adat en naar oude overleveringen schiet het Maleisch van deze lieden weldra te kort, waarna mijn gastheer te hulp kwam om de dingen te verklaren en toe te lichten. Bovendien koestert men tegenover hem weinig vrees om te spreken over dingen, waarvoor men het meest bang is, namelijk de *marapoe*, de stam-, huis-, vee- en akkergeesten, vertegenwoordigd in steenen, die in Midden Soemba *katoda* heeten, of in heilige voorwerpen (dikwijls van goud), die boven in de woning worden bewaard. Men ziet toch in den heer Wielenga den *ratoe* of bewaarder van de *marapoe* der vreemdelingen.

Daarom was het voor mij van veel gewicht, dat de heer Wielenga de reis over Soemba met mij wilde maken. In het reisplan werd de beschikbare tijd zoodanig verdeeld, dat wij achtereenvolgens de landschappen Lewa, Lakoka, Anakala Louli, Lamboja, Wajewa en Loura zouden bezoeken, waardoor ik een beeld zou kunnen krijgen van de verschillen in de adat over een groot deel van het eiland. Een bezoek aan Oost Soemba was geheel buitengesloten. Behalve dit had ik het geluk hier en daar vertegenwoordigers van andere landschappen, die wij niet konden bezoeken, te ontmoeten, zoodat de vergelijkende schets van de adat zich ook uitstrekt buiten het bezochte gebied.

Zulk een buitenkans kreeg ik al dadelijk te Pajeti, waar de radja van Taboendoeng met enkele aanzienlijken kwamen, en mij een geheelen morgen inlichtingen hebben gegeven. Dit landschap is daarom van zoo veel belang voor mijn onderzoek, omdat dit het eenige in Midden Soemba is, waar nog veel werk gemaakt wordt van den landbouw, terwijl in andere streken van deze onderafdeeling de landbouw geheel verwaarloosd is om het gewin dat de paardenfokkerij oplevert, zoodat ik hier weinig meer vond omtrent overleveringen en gebruiken bij den rijstbouw. De sawah-cultuur is hier geheel verwaarloosd. Ze schijnt er nimmer van eenige beteekenis te zijn geweest. Alleen de radja's hebben hier en daar kleine sawahs, die door de bevolking voor hen worden bewerkt.

Enkele bezoeken in den omtrek legde ik ook af. Zoo wandelde ik op een namiddag met mijn gastvrouw naar het op twee paal van Pajeti verwijderde Kambaniroe, niet ver van de monding van de gelijknamige rivier, een der grootste stroomen van Soemba. Deze plaats is een vesti-

ging van Savoeneezen, die op aandrang van het N. I. Gouvernement in den ouden tijd naar Soemba zijn verhuisd, in de hoop, dat door deze Gouvernements onderdanen de woeste Soembaneezen wat handelbaarder zouden worden, een verwachting die niet vervuld is. Een der zendelingen van de Gereformeerde kerken, de heer C. de Bruin, zorgt voor de Christelijke gemeente die daar bestaat.

Wij namen onzen weg naar Kambaniroe over de kalkheuvels, die het dal der rivier van de zee scheiden. Hier heeft men bij dalende zon een der schoonste vergezichten op Soemba. Naar het Westen niet dan met gras begroeide heuvels, zoo ver het oog reikt. Meer naar het Noorden blijft de blik rusten op de hoofdplaats Waingapoe. Dan naar het Noorden en Oosten de wijde zee; de kustlijn naar Melolo kan men ver met het oog volgen. En naar het Zuiden het breede dal der Kambaniroerivier, met aan uwe voeten het dorp van dien naam, en begroeid met duizenden kokosboomen. Het levendige gedoe bij de veerpont over de rivier, die vol krokodillen zit, zet leven bij aan dit tooneel.

Een interessant bezoek brachten wij aan de kampong Parai Lioe, een dorp dat op aandrang van het Bestuur is gemaakt, maar dat evenals de meeste Soembaneesche kampongs het grootste deel van het jaar leeg staat, omdat de inwoners in hun tuinen verblijven. Wij beklommen de woning van den radja van Kambera, Oemboe Lara Mena, een man die enkele jaren verbannen is geweest. Hier werden ons stoelen aangeboden en toen de radja zag, dat ik eenige aantekeningen wilde maken, liet hij mij een tafeltje met marmeren blad brengen om een en ander daarop te leggen. Hier kon ik voor de eerste maal een Soembaneesche woning nauwkeurig bekijken, en zonder eenige terughouding deelde de radja mij een en ander mede over de gebruiken, die bij het bouwen van huizen in acht worden genomen, en over het dienen van de *marapoe* of huisgoden, die boven de zoldering van het vierkante vak midden in de woning, waar zich de haard bevindt, wonen. (De heer Wielenga heeft elders aangetoond, dat *marapoe* beteekent: „die bij den haard wonen”, van *rapoe*, dat in een van de dialecten van Soemba en in andere talen „haard” beteekent, verg. Mal. *dapoer*).

De Soembaneesche huizen hebben over het geheele eiland denzelfden eigenaardigen vorm: in het midden een hoog spits dak boven de heilige plaats, vanwaar naar alle zijden het dak in zwakkere helling afloopt en naar believen kan worden verlengd. In het Westen zijn de huizen alleen wat kleiner dan in Midden Soemba. Daar de sagoepalm geheel onbekend is op Soemba en bamboe weinig voorkomt, worden de daken van bosjes alang-alang gras gemaakt, een bedekking, die naar het getuigenis van velen vrij duurzaam is. De nipapalm moet hier en daar aan de Zuidkust

voorkomen, maar zijn bladeren zag ik slechts aangewend bij pasang-grahans en dan alleen voor wanden.

De heer Wielenga vertelde mij, dat in Lambanapoe, 6 KM. van Pajeti, een graf wordt gevonden, dat de gedaante heeft van een Soembaneesche woning. Wie daar begraven ligt, weet men niet, maar men vertelt dat dit graf den menschen als model zou hebben gediend bij het bouwen hunner woningen.

Bij het huis van den radja was een ruime hut gebouwd, waarin het voorloopige graf van de vrouw van den radja van Kambera. Dit graf is een van cement gemetselde kuil, met een platten steen toegedekt. Wanneer het geschikte oogenblik daarvoor is aangebroken, zullen de beenderen van de overledene worden overgebracht naar het stamdoorp, en in het eigenlijke graf worden bijgezet.

Om de woning van den radja stonden drie weefgetouwen te drogen. De bindsels waren van de draden (de schering) weggenomen, omdat de baden in verschillende verven waren afgelopen. De draden moesten nu drogen, waarna ze met donkerblauw garen worden doorweven. De figuren die in het doek moesten komen, waren reeds duidelijk te zien. Een er van liet een aantal leeuwen zien, een motief dat tegenwoordig geliefd schijnt te zijn. Bij vele aanzienlijke mannen zag ik op den rug van de hand zulk een leeuwje getatoeëerd. De fantasie van de weefsters gaat heel ver. De heer Wielenga had een doek gezien, waarop een meisje voorkwam met een parasol boven het hoofd.

Nog voor weinig jaren werd voor een goeden Soemba kain *f* 10,— tot *f* 15,— betaald. Nu moet men dikwijls voor een niet of slordig afgewerkt doek *f* 40,— neerleggen. De reden van deze stijging in prijs is de mode om met Indische kunst te „dweepen.” Iedere boot die Waingapoe aandoet herbergt personen, die een paar van die doeken moeten hebben. De kunstkringen, die in Indië bestaan, hebben ook hooge sommen voor die doeken over. Zij hopen daarmede deze kunstnijverheid te bevorderen. Maar het tegendeel wordt met die hooge prijzen bereikt. Het ligt in den aard van den Inlander om, aangelokt door den hoogen prijs, zoo snel mogelijk een weefsel te maken, waaraan weinig kunstzin te bespeuren is. En daar 9 van de 10 koopers geen verstand hebben van die kains, en zich van alles in de hand laten stoppen, gelukt de toelegder maaksters, maar de kunst gaat ermee achteruit.

Een andere reden voor den achteruitgang van de ikatkunst der Soembaneezen is, dat dit werk vroeger alleen door vorstendochters werd gedaan, die er een eer in stelden fraaie doeken te vervaardigen. De dochter van een hoofd, die de kunst goed verstond, kon er volgens den heer W. op rekenen een goed huwelijk te zullen doen. Alleen het eigenlijke we-

ven werd aan slavinnen overgelaten. Maar na de komst van het N. I. Gouvernement is bij wijze van spreken iedere vrouw gaan ikatten, wat natuurlijk achteruitgang van deze kunst ten gevolge moet hebben. En de werkelijk goede doeken uit den ouden tijd worden zuinig door de radja's bewaard om als lijkkleed te dienen bij hun begrafenis.

Voor het bepalen van de vreemde invloeden, die op de Soembaneezen hebben ingewerkt, is het van belang om in het oog te houden, dat het ikatten alleen bekend is in de kuststreken Kapoendoek, Kanatang, Kambëra, Melolo, Rende, Mangili en Waijeloe. Al deze landschappen liggen in het midden en in het Oosten van het eiland. In het Westen wordt alleen in Memboro geikat; in Loura verft men alleen de randen der weefsels, terwijl Kodi zijn eigen ikatweefsels heeft. In het binnenland wordt alleen met wit garen geweven; daar is het ikatten zelfs verboden.

Den eersten dag van onze tournee zouden wij ongeveer 36 KM. hebben af te leggen tot Maka Menggit, het eerste dorp dat men dien kant uit aantreft. Den dag te voren zonden wij daarheen onze goederen en den tolk, dien wij hadden gehuurd. De laatste had in opdracht eenige oude lieden bijeen te zoeken, met wie ik dadelijk bij aankomst mijn onderzoek zou kunnen beginnen.

Voor ons goed hadden we vier paarden noodig, die de radja van Kambëra ons bezorgde. Ieder paard wordt bereden door een man, die zich op den blooten rug van het dier neerzet. De goederen die hij meeneemt, worden in twee pakken verdeeld, door een touw aan elkaar verbonden, en dit touw legt hij over de bloote knieën. Is het een omvangrijk pak, zooals mijn veldbed, dan legt hij het in zijn geheel voor zich op de knieën neer. En zoo rijden zij uren lang door; onbegrijpelijk hoe zij het uithouden kunnen. De draagpaarden, die ons ter beschikking werden gesteld, zagen er heel wat beter uit dan de heer Witkamp ze beschrijft (dit Tijdschrift, 1912, bl. 746). Alleen werd een enkele merrie erg geplaagd door luisvliegen, die bij plakken op het arme dier zaten. De Soembanees zegt, dat deze vliegen vroeger ook wel voorkwamen, maar dat ze eerst een ware plaag zijn geworden nadat de Bengaleesche koeien op het eiland zijn ingevoerd. Jonge paarden sterven vaak door deze vliegen. Een afdoend middel hiertegen is nog niet gevonden. Niet lang geleden reisde een Savoenees hier rond, die van enkele radja's karbouwen wist los te krijgen onder voorgeven het landschap van de luisvliegplaag te kunnen verlossen. Thans zit deze oplichter achter slot en grendel.

Tot de uitstapjes die ik maakte, behoorde ook een naar de zoutstokerijen die aan het strand in de nabijheid van Waingapoe worden gevonden. Het middel om van zout oververzadigd water te krijgen, dat daarna wordt uitgedampt, is anders dan de Toradja's van Midden Celebes ge-

wend zijn aan te wenden. Hier op Soemba maakt men groote troggen van riet en klei, van ongeveer anderhalven meter in het vierkant. Wanneer de klei hard geworden is, laat ze geen water door. Onder in de trog is een gat gemaakt van ongeveer 5 cM. middellijn, waarin een prop gras is gestoken. In die trog doet men zand waarin veel zoutkristallen zijn; dit zand graaft men in den omtrek op. Dit wordt in de trog gedaan, en nu giet men er langzaam zeewater op. Dit water trekt door de heele zandlaag naar het onderste punt, waar het gat zich bevindt, onderwijl alle zoutdeelen oplossende en meevoerende. Het druipt dan van onder door de prop gras, in een bak, vanwaar dit zeer zoute water in de uitkookvaten wordt overgebracht. In de hoeken van de troggen waren kommetjes gemaakt, waarin maïs en pisang werden geofferd, opdat geen vreemde machten het werk zouden verstoren. In een der hoeken vond ik ook bloed en kippenveeren.

Maka Menggit, 15 September. Om vier uur in den morgen vertrokken de heer Wielenga en ik van Pajeti. Het was nog heerlijk frisch in den koelen morgen. De weg bracht ons naar Waingapoe, waar alles nog in diepe rust was, en toen westwaarts het gebergte in. Herhaaldelijk kwamen wij menschen tegen met groote bossen gras op het hoofd, dat zij ter hoofdplaatse gingen verkoopen, omdat hier het gras schaarsch is, vooral in den drogen tijd. Reeds bij aankomst te Waingapoe hadden de groote pakken hooi, die op het strand opgestapeld lagen, mijn aandacht getrokken. Dit is het voer voor de paarden, die bij honderd en tweehonderd tegelijk van hier naar Java worden vervoerd.

Dat wij door een paardenland trokken bewezen de groote kudden van deze dieren, die we overal tegen de hellingen der heuvels zagen grazen. Zoo bijzonder lang geleden kunnen de paarden op Soemba niet zijn ingevoerd. De heer W. deelde mij mede, dat in oude geschriften uit den Compagnie's tijd wel buffels worden genoemd onder de voortbrengselen van Soemba, maar geen paarden. Van een eigenlijken uitvoer van paarden is eerst sprake na 1850.

De Soembanees weet zelf niets meer van den invoer van paarden. In Kambera vertelde men mij, dat het eerste menschenpaar met een paard uit den hemel is gekomen. De radja van Taboendoeng beweerde, dat zekere Oemboe Mai Hangoeroe het eerste paard uit den hemel naar beneden had gebracht. De rechtstreeksche afstammelingen van die eerste paarden zouden de zoogenaamde *njara marapoe* zijn, een kudde die in genoemd landschap vrij rondloopt. Geen mensch mag een dezer dieren berijden. Alleen als men ten strijde zou trekken, gingen een paar aanzienlijken (*kabisoe*) er enkele van opvangen en berijden, en deze dieren

droegen dan de hoofden van de verslagen vijanden. Sedert geruimen tijd echter werd deze gewoonte niet meer gevolgd. Dat de kudde paarden zich niet sneller vermenigvuldigt, schrijft men hieraan toe, dat nu en dan „de voet” van een regenboog zich midden in die kudde plaatst, en dan sterven er ten gevolge daarvan vele.

Het hoofd van het landschap Bolobokat wist mij te vertellen, dat het Oemboe Kababa was, die de eerste paarden had meegebracht, en wel een hengst en twee merries. De eerste heette Randja lai (*randja* = aanknoopen; *lai* = mannelijk). De beide merries waren: Bai pakari oeroe (met een streep of kerf over den neus; *bai* = vrouwelijk) en Bai keladi (met ingezonken rug). In Napoe en Bolobokat is bij iedere groote kudde paarden een paar, dat als het ware den troep bij elkaar moet houden. Dit paar paarden, dat *djara marapoe* heet, mag alleen door den bewaker van de kudde worden bereden, als hij bij den heiligen steen (*katoda*) van het weideveld gaat offeren en bidden. De jongen van dit paar worden als gewone paarden beschouwd. Is zulk een marapoe-paard oud geworden of gestorven (verkocht mag het nimmer worden), dan wordt het vervangen door een dier, dat in kleur en gestalte zooveel mogelijk met het vorige overeenkomt.

In Anakala noemt men als het eerste paardenpaar: Sama Dokoe en Keri Pata, die op Djawa uit den hemel zouden zijn neergedaald, en „overland” naar Soemba zouden zijn gekomen. Met Djawa bedoelt de Soembanees niet zoozeer Java, als wel het „buitenland”. Dat men deze dieren over land hierheen laat komen staat in verband met de overlevering, dat er eertijds een steenen brug is geweest, die kaap Sasara met het buitenland verbond.

Daar men in Oost- en Midden Soemba veel meer aan paarden fokken doet dan in West Soemba, is het begrijpelijk, dat het paard in eerstgenoemde streken veel grooter rol als offerdier speelt dan in het Westen. In Kambera, het paardenland bij uitnemendheid, wordt een paard geslacht bij het dorschveld op den akker. Het dier wordt in tweeën gehakt en opgehangen; het vleesch wordt onder het dorschen gegeten. Kop en ribben blijven als een offerande aan den tuinmarapoe hangen. Als men in dit zelfde land een groot verzoeningsfeest vierde, bijvoorbeeld bij het beeindigen van een oorlog, dan werd eveneens een paard in tweeën gedeeld, en de beide partijen liepen tusschen de helften door.

Een paardenoffer dat in alle landschappen plaats heeft is dat, wanneer een doode wordt bijgezet. Op dit paard (stelt men zich voor) gaat de doodeziel naar de zielenstad. Zijne familieleden mogen dan ook niet van het vleesch van dit rijdier eten.

Zoals boven reeds werd opgemerkt, heeft ieder weideveld een steen

(*katoda*), waarvan gedacht wordt, dat hij over het welzijn van de kudde waakt. Een bewijs, dat de paarden in het landschap Lewa nog van jongen datum zijn is, dat men daar geen *katoda* voor paarden heeft. Wel een voor herten, die ook wel eens „de paarden van de wildernis” worden genoemd. Als men voor het welzijn der paarden wil offeren, doet men het op dien steen. Trouwens men weet in Lewa nog goed, dat de paarden daar oorspronkelijk uit Kambera zijn gekomen.

Een ander bewijs, dat de paarden op Soemba nog niet oud zijn, is, dat waar de levers van karbouwen, geiten, kippen en varkens steeds worden onderzocht, als een van die dieren geslacht wordt, dit nimmer plaats heeft met de lever van een geslacht paard. Wordt dit als offerdier gedood, dan slacht men daarbij ook een hoen, waarvan de lever wordt onderzocht in de plaats van die van het paard.

Alle Soembaneezen, zoowel mannen als vrouwen, eten paardevleesch. Het schijnt dat sommigen er een huiduitslag van krijgen, en daarom eten zij dit vleesch niet. Zoo zegt men ook op Soemba, dat dit vleesch niet goed is voor menschen met lepreuze aandoeningen. De huid wordt niet als die van buffels gedroogd en verkocht, maar men geeft deze aan de honden te eten.

Droomt iemand van paarden (zoo zegt men in Kambera), dan wil de stamvader Oemboe Waloe Mandokoe hiermee zeggen: „Ik zal mijn paarden naar beneden laten zakken”, en dit beteekent: ik zal u rijk maken.

Door den binnenlandschen paardenhandel moet er reeds lang veel verkeer hebben plaats gehad tusschen de landschappen in Midden- en Oost-Soemba onderling; en hierin zal voor een deel de reden moeten worden gezocht, dat de talen dier landschappen dialectisch niet zooveel van elkaar verschillen als dit het geval is bij de landschappen in West Soemba.

Maar ik keer terug tot mijn reisverhaal.

Onze weg voerde aanvankelijk ook voorbij kampen met kilometers lange omheiningen van ijzerdraad omringd. Hierin worden de Bengaalsche witte runderen bijeengebracht, die door den veearts te Waingapoe van de bevolking worden opgekocht. In 1914 namelijk heeft de Regeering deze dieren op Soemba ingevoerd. Ze worden op bepaalde voorwaarden aan de bevolking uitgegeven, die ze fokt. De tweejarige stieren moeten aan den veearts worden ingeleverd tegen bepaalde prijzen. Zooals ik overal vernam, doet de Soembanees dit werk graag, en het bezorgt hem aardige inkomsten.

Het was een prachtig gezicht over het heuvelland in het licht van de opgaande zon, maar op den duur vermoeit het landschap het oog door zijn eentonigheid. Gedurende de eerste 20 KM. ziet men nergens een

teeken van leven. Eerst als men over de helft van den weg is, komt men aan een vallei, waarin tuinen zijn aangelegd van djagoeng, cassave en oebi. Hier en daar tegen de hellingen der bergen staat een tuinhuis. In het laagste gedeelte van deze vallei staat water, en naar deze poel, Wai Rindi = eendenpoel, heet deze streek. Bamboe ziet men heel weinig. De weg is goed aangelegd, maar niet onderhouden. Trouwens ik heb heel wat klachten gehoord over de onhandelbaarheid van den Soembanees, en van de groote moeite, die het den ambtenaren kost om hem zijn heerdienst te doen verrichten.

Om elf uur kwamen wij in de pasangrahan te Maka Menggit aan. De tolk had zijn opdracht goed vervuld, en hij had eenige oude lieden bijeengebracht, die ik in den namiddag zou ondervragen. Deze tolk, Leroe genaamd, is iemand uit Anakala afkomstig. Als jongen door Lewa geroofd, werd hij bij het verzet, door dit landschap tegen het Gouvernement geboden, door de soldaten opgepakt en naar Waingapoe meegenomen. Sedert is hij in de buurt van die plaats gebleven. Wegens zijn ijver, zijn geduld en zijn goedmoedigheid mochten wij hem wel, maar hij moest voorzichtig gebruikt worden, omdat zijn kennis van het Maleisch niet voldoende was. Toch zijn de inlichtingen die ik door zijn tusschenkomst kreeg, betrouwbaar, omdat de heer Wielenga steeds bij het onderzoek tegenwoordig was, en het overbrengen der vragen en antwoorden controleerde.

Om de menschen van Maka Menggit wat op hun gemak te zetten, raadde mijn leidsman mij aan hen eerst naar de overlevering omtrent den naam van hun woonplaats te vragen, die „tol van lontarvrucht” beteekent. Men vertelde: In den ouden tijd ging het hoofd van deze streek naar Parai Kamaroe, een oude kampong in het Kamberasche, waar de radja's van dit landschap woonden. Hij bracht vandaar mee vier vruchten van den lontarpalm, maar de jongens van zijn dorp, die deze dingen nooit gezien hadden, dachten dat het tolleren waren, en gingen er mee spelen. Op deze wijze maakten zij er drie stuk. De vierde wist het hoofd uit hun handen te redden, en deze plantte hij. Die boom moet er nog steeds staan. Zoo het noodig ware, zou dit verhaal mede als bewijs kunnen strekken dat de lontarpalm op Soemba is ingevoerd.

De tol heeft dezelfde gedaante als bij de Possoërs. Het tolleren is over geheel Soemba bekend en een geliefd spel. Het mag echter alleen beoefend worden in den tijd na afloop van den rijstoogst tot het oogenblik dat met de nieuwe akkers wordt begonnen. Dit is ook de regel bij enkele Toradjastammen.

Zooals de heer Wielenga mij mededeelde speelt de tol ook een rol in de verhalen. Dit speeltuig is ook hier als in Celebes de oorzaak tot

twist. Zoo wordt verteld, dat Soembaneezen en Savoeneezen vroeger als één volk bij elkaar woonden, in de kampong Parai Hae. Toen ontstond er een twist naar aanleiding van het tolspeel van eenige knapen. De twist liep zoo hoog, dat enkelen verhuisden naar Kadomboel. Zij scheidden echter in vrede van elkaar, en ten teeken daarvan wordt nog steeds in het marapoehuis van Woenga (het stamdp van Napoe) een ijzeren tol bewaard. De vertrekkenden kregen steenen mede om als verdedigingsmiddel te gebruiken. Van Kadomboel verhuisden zij naar het eiland Savoe, wederom ten gevolge van een twist, nu over tuinen. Dit werden de Savoeneezen. De Soembanees noemt dan ook altijd den Savoenees zijn jongere broeder.

Wat de koperen tol is voor de verhalen op Celebes, het speeltuig, waarmee zijn eigenaar steeds de overwinning behaalt, is op Soemba de *maka ihi naoe*, „de tol van massief brons.”

Het boven medegedeelde verhaal van het tolleren met een lontarvrucht heeft ten doel de lieden van Maka Menggit (Lewa) voor te stellen als de Kampenaars van Soemba. Zoo wordt ook verteld, dat eenigen hunner naar het benedenland gingen, en in een tuin eenige lieden zagen eten bij een ontgonnen stuk land, in welks nabijheid de houten stokken, waarmee de Soembanees den grond omwerkt (*kabonga* geheeten), waren geplant. De bovenlanders meenden, dat die stokken uit zichzelf dit werk hadden gedaan, terwijl de menschen hun gemak hielden. Tegen hoogen prijs kochten zij deze stokken, die echter in het bovenland niet deden, zooals van hen verwacht werd. Terloops zij hier opgemerkt, dat dit verhaal behoort bij de overleveringen, die bij andere volken in Indië voorkomen omtrent een paradijs dat vroeger zou hebben bestaan, waarin hakmessen, bijlen en andere werktuigen het werk uit zichzelf deden, wanneer de menschen er hun het bevel toe gaven.

Zoo vertelt men ook, dat een man uit Lewa eens bij vrienden aan het strand in Kampera kwam eten. Men zette hem daar een smakelijke groente voor, die hij niet kende. Toen hij naar den naam ervan vroeg, gaf men hem dien: *ri katari memi*. Zoo, dacht die man van Lewa, wordt die groente van *katari* (= vuile lap, afgedragen katoen) gekookt! Thuisgekomen vroeg hij een paar vuile lappen, liet die koken en noodigde eenige vrienden bij zich te eten. De man werd daarna natuurlijk in groote moeielijkheden gewikkeld, omdat hij den menschen zulk walgelijk voedsel had voorgezet.

De *pasanggrahan* te Maka Menggit is een getuigenis van de diefstaligheid van den Soembanees. Het houten ledikant heeft men er gelaten, maar de matras ervan was spoedig uit dit rustoord verdwenen. Van een slaapbank met zeildoek bespannen, had men dit laatste afgesneden, om-

dat dit doek een prachtdeken voor den Soembanees is. Een ijzeren koffer, waarin allerlei kook- en eetgerei ten gerieve van den Europeeschen reiziger, staat er nog, maar de inhoud ervan is verdwenen, op een paar voor den Soembanees onbruikbare lampeglazen na.

Diefstallen moeten nog steeds door de ambtenaren in vrij grooten getale worden onderzocht en berecht. Vroeger, vertelt de heer Wielenga, moest de *mowal*, het orakelsnoer, uitmaken, wie de dief was, wanneer een van des radja's paarden verdwenen was. Degeen, die door het orakel werd aangewezen, moest den prijs van het gestolen dier betalen. De dief, die gewoonlijk ten onrechte als zoodanig was aangewezen, ging dan ijverig zoeken naar den waren schuldige. Meestal vond hij dien, en dan was de radja verplicht hem niet alleen het betaalde bedrag terug te geven, maar bovendien nog de helft van die som als zoengeld voor de valsche aanklacht. Om deze reden kwam het vaak voor, dat de radja zelf met den verdachte samen ging zoeken naar den veedief, want dan behoefde hij slechts de helft van het zoengeld te geven, als de gezochte gevonden was.

Het zou de moeite waard zijn om eens te zoeken naar de redenen, die den Soembanees tot stelen hebben gebracht. Hij weet zelf dat hij met zoo iets groot kwaad doet. De ziel van een dief, leert hij, wordt voorloopig niet in de doodenstad toegelaten. Zij gaat eerst naar de sterren, en daar moet hij wachten tot degeen of degenen, die hij bestolen heeft, gestorven zijn. Dan wordt zijn zaak door den doodenrechter uitgezocht, en daarna eerst wordt hij in de *parai marapoe* of doodenstad toegelaten.

Lewa Pakoe, 16 en 17 September. Van Maka Menggit vertrokken voert de weg eerst door een eentonig landschap, omdat men steeds tusschen de heuvels blijft, en nergens eenig uitzicht op de omgeving toegelaten is. Maar later komt men in een parklandschap: op de heuvels groeien overal kleine boschjes, en in de dalen plant men maïs. De omgeving wordt levendig. In het Westen rust het oog op het gebergte, dat Midden- van West Soemba scheidt. Geruimen tijd voordat we ter plaatse waren, zagen we de hooge daken van de huizen van Lewa Pakoe, het stamddorp van het uitgestrekte, maar schaarsch bevolkte landschap Lewa. De pasangrahan staat beneden aan het begin van de groote vlakte van Lewa, in de nabijheid van de bron, waaruit de inwoners van Lewa Pakoe hun water komen halen. Den geheelen dag ziet men dan ook vrouwen en meisjes daarheen gaan met een aarden vat op het hoofd, minder met een bamboe over den schouder (omdat bamboe hier weinig voorkomt) om water te halen.

In de pasangrahan aangekomen werden wij verwelkomd door Oemboe Windi, zoon van den radja van Lewa. Deze jonge man heeft een poos lang de standardschool te Pajeti bezocht, maar hij deed dat zeer ongeregeld. Zooals ik reeds mededeelde, woont de radja zelf niet ver van Waingapoe; ook de radja van Naboendoeng is altijd in de buurt van de hoofdplaats te vinden. Deze radja's waren in den ouden tijd ware tyrannen. Ze beschikten over het leven van hun onderdanen. Hun macht berustte in de eerste plaats op het bezit van de stam-marapoe, d. i. van de rijkssieraden of de voorwerpen, die den stam-marapoe vasthouden. Wanneer de radja's van Oost- en Midden Soemba met elkaar in oorlog waren, was het er hun steeds om te doen, de stam-marapoe van den vijand machtig te worden; want wanneer hem dit gelukte, had de geweldenaar ook macht over het land.

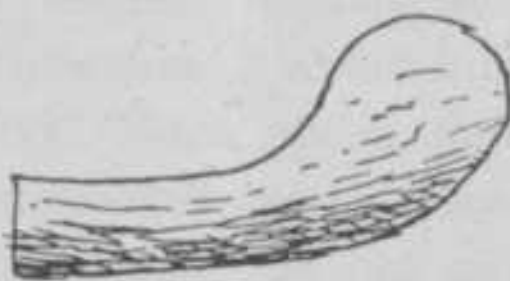
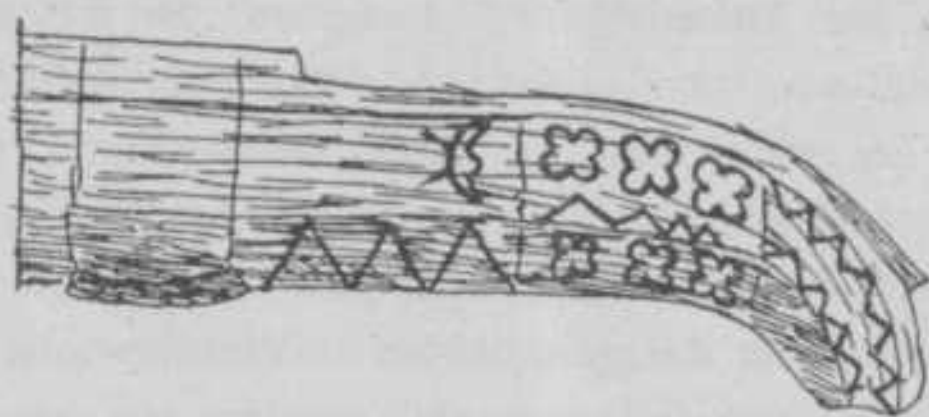
Ik heb den indruk gekregen, dat het radja-schap in Oost- en Midden Soemba er een uit de tweede hand is geweest; d. i. dat er geen voornaam persoon onder de immigranten, die een invasie in Soemba hebben gedaan en die de macht in handen kregen, is geweest. Waarschijnlijk waren het eenige avonturiers van Bima afkomstig, die zich in dit land gevestigd hebben, en daar rijkjes hebben gesticht. Dat het ook nog in lateren tijd voor een ondernemend man mogelijk was zichzelf tot radja te maken, bewijst de radja van Rende, een rijkje dat een eeuw geleden nog niet bestond. Een aanzienlijke (*kabisoe*) van Kambera, die zich macht en rijkdommen had weten te verwerven, wist den radja van Melolo een deel van diens land afhandig te maken, waarna hij als zelfstandig radja van Rende optrad.

In het Westen dragen de radja's een ander karakter: daar zijn zij eenvoudig hoofden des volks, die alleen in zooverre macht hebben, als de adat hun dit toestaat. Zij zijn dus geen afstammelingen van vreemdelingen, die zich de macht hebben toegeëigend, zooals dit hoogstwaarschijnlijk wel het geval is in Midden- en Oost Soemba.

Men zou zoo zeggen, dat in een land, waar het volk vorsten heeft, het Europeesch Bestuur door dezen meer invloed op de bevolking kan uitoefenen, en meer van hem gedaan kan krijgen, dan daar, waar meer communistische toestanden heerschen, als in het Westen. Toch heeft het Bestuur in alle deelen van het land met dezelfde moeielijkheden te kampen: in het Westen, omdat de hoofden weinig over hun onderhoorigen te zeggen hebben, en in het Midden en Oosten, omdat de radja's daar te onverschillig zijn voor de bedoelingen van het Gouvernement, en hun onderdanen nimmer eenige leiding hebben gegeven bij eenig algemeen werk.

Lewa Pakoe heeft grooten indruk op mij gemaakt, omdat dit het

eerste stamdp op Soemba was, dat ik zag. Het is dan ook iets eigenaardigs, die talrijke steenen monumenten, die er voor de dooden zijn opgericht. Lewa Pakoe is sterk gelegen op een kalkheuvel. Het telt een 15-tal huizen waarvan de nokken niet in dezelfde richting wijzen. De hemelrichtingen worden door de Soembaneezen weinig in acht genomen, en ook bij het begraven hunner dooden komen zons op- of ondergang er niet op aan, daar de lijken veelal met het gelaat naar hun woning gekeerd worden gelegd. Ieder plekje op dezen heuvelrug is ingenomen door steenen dekplaten van graven of dolmens van verschillende afmetingen. Wordt een dolmen gemaakt, dan worden eerst de pilaren geplant, waarop de zerk zal komen te liggen. Daarom heen wordt een houten stelling gebouwd met een hellend vlak, dat er heen voert. Is de zerk daar langs en over getrokken tot boven de pilaren, dan worden tusschen palen en dekplaat wiggen geschoven. De stelling wordt nu weggebroken, en ten slotte ook de wiggen langzaam weggeslagen, totdat de zerk op de pilaren komt te liggen. Onder deze dolmen wordt het graf gegraven, waarin een bodem en wanden van platte steenen worden aangebracht, en in deze ruimte wordt het lijk in gestrekte houding neergelegd.

De *katikoe*, „hoofd”, en *kikoe*, „staart” van een graf te Lewa Pakoe.

Bij de dolmens van aanzienlijke dooden worden nog aan het boven- en het benedeneind lange steenen overeind geplaatst, waarvan de eerste als een hanekop met kam is gebeeldhouwd, *katikoe* „hoofd” geheeten, terwijl

de steen bij het benedeneind, de *kikoe* „staart”, een hanestaart moet voorstellen. Eerstgenoemde steen is nog met een aantal figuren versierd; de laatste niet. Op de hierbij gevoegde teekening van een *katikoe* moet de onderste figuur een *lamba* voorstellen (in het Westen *tabela* genoemd). Dit versiersel van goud stelt waarschijnlijk buffelshorens voor, die op het voorhoofd worden gedragen bij feestelijke gelegenheden. In Oost-Soemba vindt men deze dingen alleen nog bij oude radja's, maar in het Westen komen ze meer voor. Een ander versiersel van goud, dat alleen in het Westen schijnt te bestaan, is de *marangga*. Deze wordt op de borst gehangen.

Het versiersel bij uitnemendheid is de *mamoeli*, waarover reeds heel wat door verschillende schrijvers over Soemba is medegedeeld. In hoofdzaak worden deze sieraden in twee groepen verdeeld: de gladde *mamoeli*'s, die ook de oudste zijn, en die de meeste waarde hebben, en die waarop men allerlei versieringen heeft aangebracht. Het goudgehalte van deze voorwerpen is zeer verschillend; soms lijken ze meer op zilver dan op goud. Deze *mamoeli*'s ziet men zelden in het dagelijksche leven dragen. Alleen in het Westen heb ik bij een oud man en enkele vrouwen deze dingen aan het linkeroor zien bengelen. Bij het betalen van den bruidschat, het afdoen van boeten en dergelijke, spelen de *mamoeli*'s een groote rol. Ze gelden min of meer als munt, die van den een op den ander overgaat.

Men vervaardigt deze sieraden zelf. De toenmalige luitenant J. J. Barentsen, die jaren lang als gezaghebber in West-Soemba heeft gewoond, beschrijft op welke wijze ze gemaakt worden. In een kleine aarden priok worden de materialen boven een vuurtje, gemaakt van de harde klapperschil, gesmolten. Nadat dit mengsel koud geworden is, wordt het met een hamer uitgeslagen, omgebogen en geknipt, totdat de ruwe vorm is verkregen. De bolletjes die aan de randen van de *pewissie* moeten aangebracht worden, worden verkregen door afvijlen van te voren vervaardigde staafjes; het vijlsel wordt later voor soldeeren gebezigd (zie onder). Nu worden de aan te brengen versieringen (korrels, gebogen staafjes, enz.) aan den ruwen grondvorm bevestigd met het harsachtig vocht, dat zich bevindt in de zaden der *tjaga* (vuurroode, steenharde ertjes met zwarten spikkel aan bovenzijde), het bovenvermelde vijlsel wordt hierop gelegd, en dan het geheel verhit, waardoor de samenvoeging plaats heeft; als blaaspijp wordt een bamboebuisje gebezigd.

Op de ruimte voor de woning, waarin de *marapoe* of geesten van den stam wonen en verpleegd worden, verzamelden zich vele mannen, en wij zetten ons op de galerij van de heilige woning neer. De menschen waren niet te bewegen dichter bij ons te komen, uit vrees voor de

marapoe-woning, zoodat wij genoodzaakt waren ons in de zon bij hen te zetten op de zerken der graven, ten einde nog een en ander van hen te weten te komen. Hier, en later in de pasanggrahan, bleek, dat de Lewaërs zeer terughoudend zijn in hun mededeelingen, en dat ik nog zoo veel te weten ben gekomen, heb ik voornamelijk te danken aan een man op jaren, die met een klein getal stamgenooten neiging toont om tot het Christendom over te gaan.

Oemboe Windi bood ons een „ana manoe” (een kuiken) aan. Hiermee bedoelt de Soembanees een karbouwtje, en dit werd ons aangeboden, omdat de heer Wielenga met een vreemdeling kwam, die de streek voor het eerst bezocht. Wij sloegen het geschenk eerst van de hand, maar de jonge radja drong er zoo op aan, dat we het zouden aannemen, dat we niet langer mochten weigeren. Het dier werd geslacht. Wij ontvingen er een achterpoot van, en het overige werd onder de inwoners van Lewa Pakoe verdeeld.

Bij het onderzoek hier viel het mij weer op, welke hartstochtelijke sirihekauwers de Soembaneezen zijn. Ik heb dit nergens in Indië zoo sterk zien doen. Heele sirihevruchten (*koeta*) worden in den mond gestoken en gekauwd, en daarbij worden groote hoeveelheden kalk gevoegd, die men steeds in ruime voorraad in een zakje (*kanai kapoe*) bij zich heeft. Bij elk bezoek, dat ik in een woning bracht, werd mij een plat mandje aangeboden, waarop een aantal sirihevruchten en schrijffjes gedroogde pinang; het is dan gewoonte, dat men zich van dien voorraad bedient, en het overige van het aangebodene in zijn sirihtasch overstort. Ook van Europeesche bezoekers ziet men gaarne, dat zij het aangebodene in den zak steken, al gebruiken zij er niet van.

Tabak wordt veel gepruimd, maar niet gerookt, of alleen door hen, die dit van vreemdelingen hebben geleerd.

Volgens hetgeen ik omtrent de tabak op Soemba te weten kon komen, moet het een plant zijn, die daar nog niet lang geleden bekend is geworden. Dit blijkt al dadelijk hier uit, dat nergens op Soemba tabak wordt geofferd, noch aan de dooden, noch aan de stamgeesten; alleen sirihepinang legt men voor hen neer. De tabak wordt dan ook zonder veel onderscheiding behandeld. Waar elders menstrueerende vrouwen een tabakstuin niet mogen naderen, opdat het gewas niet zal bederven, kent men zulk een voorzorgsmaatregel op Soemba niet. Iedereen mag tabak planten.

Eerst wanneer men een grooten tabakstuin aanlegt, wordt vooraf een hond, een varken of een paard geslacht. Zoo ook zal men, wanneer de groote pluk der tabaksbladeren plaats heeft, eerst een hoen offeren bij den heiligen steen, die natuurlijk bij zulk een tabaksveld niet mag ont-

breken. Dit doet men echter vooral op Oost- en Midden Soemba, waar de tabak met wat meer onderscheiding wordt behandeld dan in het Westen het geval is. Zoo zal men daar de plant even schudden om haar wakker te maken, wanneer men 's nachts daarvan plukt.

De heer Wielenga deed mij een verhaal omtrent de tabak, dat hij in Massoe opteekende, en waaruit men zou opmaken, dat de onderscheiding waarmee men deze plant behandelt, uit lateren tijd afkomstig is. Een man maakte eens een tabakstuin en sneed van de bladeren. Toen zeiden die planten tot elkaar: Die man snijdt maar van ons, zonder ons iets te geven. Nu waren er twee tabaksplanten, de eene heette Woeloe manoe, „kippeveer”, en de ander Roe tambahoe, een soort blad. Men besloot dat de laatste naar Mapingi woeloe hambakoe, „den oorsprong of schep- per van de tabak”, die in den hemel woont, zou gaan, om te vragen hoe dit moest. Roe tambahoe droeg die boodschap echter over aan Woeloe manoe, omdat deze beter vliegen kon. Bij dien heer gekomen, zeide deze: Als dat zoo is, moet ge den mensch dooden (door de bedwelmende kracht van de tabak). Toen de man dan weer eens tabak gesneden had zonder haar iets te geven, bedwelmde zij hem en doodde hem. Van dien tijd af offeren de menschen een kip op den heiligen steen, wanneer zij tabak plukken.

Langgaliroe (Lakoka), 18 en 19 September. Ten Westen van den heuvelrug waarop Lewa Pakoe ligt, strekt zich een groote grasvlakte uit, misschien wel de grootste op Soemba. Men heeft bijna twee uur noodig om haar door te loopen. In het westelijk deel van deze vlakte ziet men veel kokos- en pinangboomen, want hier hebben de Lewaërs hunne tuinen. Een eigenaardig gezicht leveren deze tuinen in Midden Soemba op door de heiningen van *kawamba rata*, een struik met donker bruine bladeren, die in Midden Celebes *kajoe woente* heet, en daar tot de heilige planten gerekend wordt. Die tuinen lijken hierdoor van de hoogte af gezien op meetkundige figuren met zwarte lijnen afgeteekend.

Als men het heuvelland weer beklommen heeft, gaat men tusschen twee dorpen door, Woendoet en Tanga Madita. Daarna verandert het tooneel op eens weer: het paard heeft moeite om over het steenige pad voort te gaan, dat zich door de bekende kale heuvels voortslingert. Ge weet niet wat u op Soemba overkomt, als ge dan op eens 20 minuten lang door een mooi bosch moogt rijden, vanwaar een steil pad zigzag naar beneden voert in het dal van de Kadesa-rivier. Deze stroom, die de langste van Soemba is, ontstaat op de vlakte van Lewa, en valt bij Kadesa aan de Noordkust in zee. Deze rivier trokken wij een poos langs, staken haar over, en waren weldra te Langgaliroe, landschap La-

koka. De pasanggrahan op deze plaats was niet lang geleden verbrand, maar wij vonden een onderkomen in de woning van den daar gevestigden inlandschen onderwijzer.

Een van de dingen, die dadelijk in Langsaliroe opvallen, is de vele kleeding van boombast, die men er ziet. Van hier af naar het Westen wordt deze stof door de mannen meer gedragen dan katoen. Vrouwen zagen we echter nimmer met geklopte boomschors loopen, met uitzondering van een paar jonge meisjes, die er een saronkje van hadden. Wanneer men van Celebes komt waar het kloppen van boomschors uitsluitend het werk van vrouwen is, kijkt men vreemd op, als men hoort, dat dit op Soemba alleen door mannen wordt gedaan. Het is voor vrouwen niet verboden, en men zei mij, dat er ook wel waren die het deden, „als ze er knap genoeg voor zijn”, maar deze kleedingstof dragen zal een vrouw alleen in uitersten nood doen. Waarschijnlijk hebben ook op Soemba eertijds de vrouwen de kleedingstof uit boombast bereid, maar toen zij het weven hadden geleerd, en niet genoeg produceerden voor eigen gebruik, waren de mannen zelve gedwongen in het tekort aan kleeding te voorzien. In Midden- en Oost Soemba heeft de vrouw uit den aard der zaak meer tijd om te weven, omdat daar de veeteelt het voornaamste bedrijf is, waaraan de vrouw geen deel neemt. Maar in het Westen leeft men van den landbouw, en deze neemt een groot deel van den tijd van de vrouw in beslag.

De bereiding van kleedingstof uit boombast heeft op Soemba geen hoogen trap van ontwikkeling bereikt. Evenals elders wordt de bast, nadat deze van den stam is gepeld, van de buitenste harde schil ontdaan, en dan dadelijk geklopt. Ze wordt dus niet als op Midden Celebes eenige dagen in het water gelegd. De hamer (*toetoe*) waarmee het kloppen geschiedt, is steeds van denzelfden vorm: een stuk rond hout van ongeveer 1,5 dM. lengte en 5 cM. doorsnee, waarin middenin een gat is gemaakt, om daarin de steel te steken. Beide vlakken van de hamer zijn van inkervingen voorzien, die elkaar kruisen; aan de eene zijde zijn die kerven grover en wijder uit elkaar dan aan den anderen kant. Soms is deze hamer van hout, vaak ook van karbouwenhoorn vervaardigd. De plank waarop geklopt wordt heet hier *lata*; elders *noelang*, een woord, dat ook gebruikt wordt voor een blok hout, dat bij wijze van kussen onder het hoofd wordt gelegd.

Van het aan elkaar kloppen van twee lappen boombast heeft men nooit gehoord. Na het kloppen wordt de lap foeja (*kabala*) te drogen gehangen. Daarna wordt hij weer met wat water geweekt, of men laat hem 's nachts buiten hangen, om hem van dauw te laten doortrekken. Daarna wordt hij weer geslagen om hem zacht te maken.

De *kabala* wordt vervaardigd van *Broussonetia*, *Antiaris*- en *ficus*soorten, dezelfde dus, die door heel Indië voor dit doel worden aangewend. In Lakoka gaf men mij de volgende namen van boomen, wier bast voor de bereiding van kleedingstof wordt gebruikt: *hamala*, *kandiloe*, *karwaoe*, *oeroe*, *lamandjara*, *wangga*, *tadatira*. In Anakala noemde men nog behalve de eerste vier: *wirikoe*, *terapiakoe*, *kadaoeki*, en in Louli wederom behalve de eerste vier genoemde: *roa*, *terepe*, *soema* en *woenta*.

Er zijn geen tijden, waarin het verboden is boombast te kloppen. Wel zei men in Louli, dat dit werk alleen gedaan wordt in den „slappen” tijd, d. i. na afloop van den oogst tot het invallen der regens, maar dit zal wel in dien zin bedoeld zijn, dat er tijdens de akkerwerkzaamheden geen tijd voor is. Overal mag men kloppen, in de kampong en op den akker.

De geklopte boombast wordt wel in den modder gelegd om haar zwart te maken. Dikwijls ook wrijft men haar in met een aftreksel van de gestampte bast van den *dongoe*-boom, waarbij kalk is gevoegd. Ook brengt men vaak gele en roode strepen op deze kleedingstof aan, waartoe de kleuren verkregen worden van het geelhout (*idjoe*) of van de curcuma, en van het roodhout (*kandara*).

Bij gebrek aan katoen wordt een lijk ook wel in geklopte boomschors gewikkeld begraven.

Het landschap Lakoka behoort administratief nog tot Midden Soemba, maar in de verschillen tusschen het oostelijk en westelijk gedeelte behoort het tot het Westen. Zoo wordt hier de lontarpalm niet gevonden, zoodat men ook den palmwijn niet kent.

Een punt van verschil tusschen de oostelijke en de westelijke helft van Soemba is het gemis van een slavenstand hier, terwijl men dien ginds wel vindt. Zulke erfslaven heeten in het Oosten *ata mema*; zij mogen niet verkocht worden, genieten zekere voorrechten en kunnen zich tot welstand opwerken. Met de gekochte slaven werd daar zeer willekeurig rondgesprongen in vroeger dagen.

Het verschil tusschen Oost en West in dit opzicht blijkt al dadelijk uit het gebruik van het woord *ata*, dat in het Oosten „slaaf” beteekent, terwijl *tau* voor „mensch” wordt gebezigd. In het Westen daarentegen beteekent *ata* eenvoudig „mensch”, en moet men dit woord omschrijven als men het over slaven heeft.

Toen ik met den radja van Lamboja sprak over slaven in den tijd toen het N. I. Gouvernement nog niet hier gekomen was, zei hij: „De armen onder ons zochten bescherming en eten bij de rijken, en als we te veel van deze beschermelingen hadden, en het pas gaf, dan verkochten wij eenigen van hen aan radja's uit het Oosten, die er om vroegen.”

Vooral uit het landschap Kodi moeten heel wat menschen zijn weggehaald. In het Westen heeft men niet zulke rijke menschen als in het Oosten, maar daar zijn dan ook niet zooveel armen als hier.

De heer Wielenga had mij verteld, dat hij eens in Langgaliroe een pantomime had zien opvoeren door twee mannen, die apen voorstelden; *heroe boti*, „apendans” noemde men dit. We deden moeite om deze pantomime weer te doen uitvoeren, maar dit gelukte niet, omdat een der dansers te ver weg woonde. Ik moest mij dus vergenoegen met de volgende beschrijving uit den mond van den heer W.: De eene man stelde een mannetjes-aap voor, de ander het wijfje. De laatste had als kind een rijstblok onder den arm. Terwijl het wijfje het kind zit te flikken en te vlooiën, komt het mannetje met haar vrijen. Op een onbewaakt oogenblik steelt hij het kind, en loopt er mee weg. De moeder is radeeloos, schreeuwt, en zoekt overal; eindelijk bemerkt het dat 't mannetje haar kind heeft, en nu begint ze op haar beurt den ander te vleien, door hem het ongedierte af te zoeken, en te beruiken. Als de aap er niet op verdacht is, grijpt ze het kind en liefkoost het. Dan legt ze het ergens neer en gaat weer met het mannetje vrijen. Als ze het kind weer wil halen, is de man haar voor, pakt het, en gaat er bovenop liggen. De moeder begrijpt niet waar het is gebleven, zoekt overal om den man heen, maar ziet niets. Eindelijk ontdekt ze het onder het mannetje. Ze vleit hem weer, opdat hij het kind zal afstaan, maar het mannetje laat zich niet verteederen. Eindelijk gaat zij den ander bijten en krabben, en weet het kind weer machtig te worden. Groot tumult en geschreeuw. Als het mannetje weer kans gezien heeft het kind te bemachtigen, stopt hij het ergens weg. De moeder zoekt overal tot ze het weer vindt. Ze openbaart uitbundige blijdschap, likt en liefkoost het, geeft het de borst onder groote hilariteit van de toeschouwers. Het mannetje komt weer vleien, maar het wijfje wil niets van hem weten, en blaast tegen hem. Ten slotte volgt een verzoening, waarmee het tooneel is afgelopen. Dr. A. Kuyer van Waingapoe deelde mede dat hij een dergelijke vertooning te Kanatang had gezien.

Pamala, 20 September. Van Langgaliroe naar Pamala gaande hadden we de moeielijkste dagmarsch van onze reis over Soemba. We konden dit ook eenigszins verwachten, want we zouden dien dag de grens overgaan van de onderafdeeling Midden Soemba met het daaraan grenzende Zuidwest Soemba. Het spreekt van zelf, dat de bestuursambtenaar in de eerste plaats zorgt, dat de wegen in zijn onderafdeeling in orde zijn, en daarna kan pas aan de verbindingswegen tusschen de onderafdeelingen worden gedacht.

Toen wij dan ook een poos lang langs een aangelegden weg hadden voortgereden in het dal van de rivier, waardoor wij niet het minste uitzicht op de omgeving hadden, hield de weg op, en moesten wij den tocht vervolgen langs Soembaneesche paden, berg op berg af. Maar de goede zijde hiervan was, dat we nu en dan prachtige vergezichten hadden. Vooral toen wij na het passeeren van de eenige kampong op dit traject, Parai Langina, een hoogen heuveltop bereikende een onbeschrijfelijk vergezicht hadden op de vlakte van Anakala, ongeveer 12 KM. van ons verwijderd. De wegen door het Bestuur aangelegd, vergemakkelijken het reizen buitengewoon, maar het blijft waar, dat door die wegen weinig meer te genieten valt van de schoonheid des lands, omdat zij als regel in den bergwand zijn uitgehouwen, waardoor een vrij uitzicht is buitengesloten.

Van onzen heuveltop af zagen wij ook het uiteinde van den grooten weg naar Wai Kaboebak, waaraan men juist aan het werken was. Een korte rit dwars door een grasveld bracht ons daar. Men was met den aanleg gevorderd tot paal 28 van Wai Kaboebak. Deze weg is werkelijk mooi aangelegd, en dezen volgende bereikten wij al spoedig na acht paal het dorp Pamala, waar een school gebouwd, maar waar nog geen onderwijzer is. Hier is geen pasanggrahan, en we namen dus onzen intrek in de school, waar wij op een dikke laag alang-alang onze veldbedden spreidden.

Te Pamala wachtte mij een verrassing. Een zwaar gebouwde man met grijze haren kwam naar ons toe en deze werd door den heer W. aan mij voorgesteld als Oemboe Besi, radja van Bolobokat. Hij had ook een neef van den radja van Napoe bij zich. Deze twee landschappen zijn nauw aan elkaar verwant, maar zij behooren tot de streken die niet op ons reisplan waren gebracht uit gebrek aan tijd. Mijn vreugde was dus groot, toen de beide hoofden in het verzoek van mijn leidsman om mij een en ander van hun adat te vertellen, toestemden.

Oemboe Besi was hier om paarden op te vangen van zijn schoonzoon het dorpshef van Pamala, die, reeds met een dochter van Bolobokat's radja gehuwd, nu een jongere zuster van zijn vrouw er bij had genomen. De schoonvader was nu gekomen om den bruidschat, voornamelijk bestaande in paarden, te innen. Op Soemba heerscht streng vaderrechtelijk huwelijk met het daaruit voortvloeiende leviraatshuwelijk. Maar er zijn nog tal van gebruiken in leven, die bewijzen dat eertijds moederrecht op Soemba heeft geheerscht, en dat het vaderrecht door vreemden invloed is binnengekomen. Het landschap Kodi in het uiterste Westen maakt een uitzondering op den regel, zooals we beneden zullen zien; hier wordt nog moederrecht gevonden.

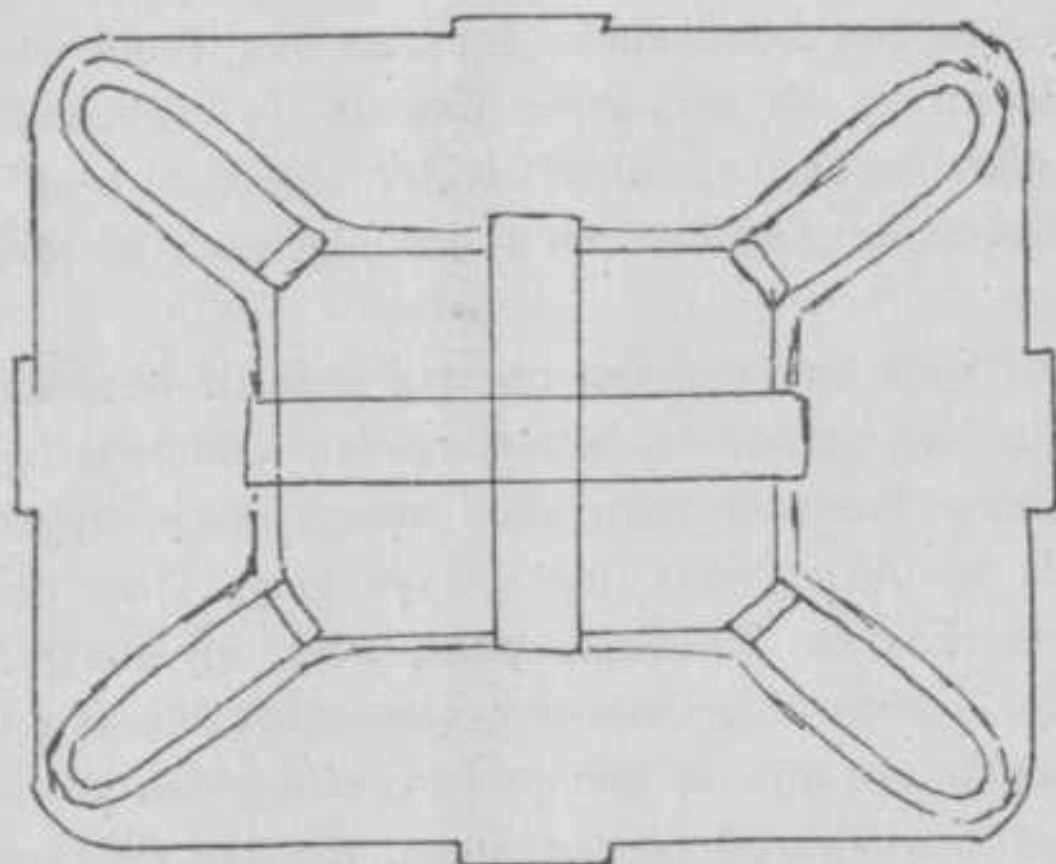
Wai Bakoel, 21 en 22 September. De weg gaat langs de heuvels die de vlakte aan de Noordzijde begrenzen; wat zal het vroeger een modderweg zijn geweest, toen het pad nog midden door het lage gedeelte ging! Wij gingen voorbij sawahs en tuinen waarin veel Colocasia, hier evenals in Posso *soeli* of *hoeli* genoemd. Om half acht waren we al in de pasanggrahan van Wai Bakoel, „groot water”, zoo genoemd naar een bron; een dorp van dien naam is er niet. Op de hoogten in het NW. en N. ziet men de dorpen liggen; hier ziet men voor het eerst kampongs van eenige beteekenis. Een 6000 menschen wonen bij elkaar. De huizen zijn van hetzelfde model als in Midden Soemba, maar kleiner, en de punt is scherper en hooger. We zagen hier ook voor het eerst rijstschuren, die *oema ari* (*oema* = huis en *ari* = jongere broeder) heeten. De palen zijn aan het bovineinde voorzien van ronde planken om de muizen te beletten in de schuur te komen. In Taboendoeng moeten deze borden dikwijls van steen zijn. Het rijstblok heeft over geheel Soemba den bekervorm, welken men ook algemeen in Midden Celebes aantreft.

We gingen dadelijk na aankomst op weg naar de hoofdkampong Anakala, die op een lang gestrekten heuvelrug van kalksteen ligt. Die heele rug is met huizen bezet, en waar geen huizen staan, liggen grafzerken, zoodat de heele wandeling over deze graven ging. Door de vlakte wandelden we eerst naar de Zuidelijke punt, waar wij eenige graven aantroffen. Dit zijn rechthoekige steenen, gewoonlijk 0,5 of 0,75 M. boven den grond; van boven zijn ze kleiner in omvang dan aan den voet; ze zijn gedekt met een zwaren platten steen, die aan de kanten een eind over de urn uitsteekt; in zulk een graf gaan 3 tot 5 lijken. Van binnen zijn die steenen lijk-kisten soms in enkele vakken verdeeld; elk vak is voor een lid van de familie bestemd. Man en vrouw en nog kleine kinderen mogen bij elkaar begraven worden, maar volwassen broers en zusters of neven en nichten mogen niet in hetzelfde graf. Wordt een nieuw lijk bijgezet, dan wordt de deksteen aan één kant opgelicht, en het lijk naar binnen geschoven.

Verreweg de meeste steenen graven zijn niet versierd. We zagen in de vlakte een nieuw graf met buffel- en paardekoppen. De horens van de eerste waren als golvende lijnen over den heelen steen uitgestrekt. Dit was het graf van Oemboe Dong, met wien we dadelijk kennis zouden maken. Wat verder op was het deksel van zulk een kist bewerkt, zooals de teekening op de volgende blz. weergeeft. Volgens de menschen is de bedoeling van dit beeldhouwwerk een huis voor te stellen van boven af gezien.

Langs een zeer steenig pad aan de open zijde beschermd door een

muur van op elkaar gestapelde stukken kalk kwamen we op den heuvelrug tusschen de dorpen Koeroe Beba en Tari Kodi. Van deze laatste kampong kwamen in Makata Kiri, „die den bodem vasthoudt.” Deze kampong is na Anakala, dat wat verder naar het noorden ligt, het voornaamste dorp van dezen rug. Hier woont Oemboe Dong, een oude, reeds blinde vorst. Hij kwam op het bericht van onze komst dadelijk naar buiten, zette zich naast den heer W. neder, en uitte zijn blijdschap over diens komst door hem herhaaldelijk over den arm te strijken. Hij liet zich over mij inlichten, en toen hij vernam, dat ik ouder was dan mijn medgezel, werd ik tot „grootvader” van de lieden van Anakala verheven.

Een grafsteen in Anakala, voorstellende een huis van bovenaf gezien.

We zetten ons op het bordes van de woning neer; de voorkant was geheel bedekt met de horens van karbouwen, terwijl aan een lange lijn tientallen van kinnebakken van varkens hingen. Vóór ons, op een open ruimte, *natara* geheeten, niets dan steenen graven, waarop zich langzamerhand vele lieden neerzetten om getuige te zijn van onze gesprekken. Nadat enkele onverschillige onderwerpen waren afgehandeld, kwam als vanzelf het gesprek op de graven en de wijze van begraven. De oude heer gaf mij over alles uitvoerig inlichting, geheel op zijn gemak door de tegenwoordigheid van zijn vriend Wielenga. De mannelijke en de vrouwelijke offerpaal (*andoeng*), aan welke laatste de gesnelde koppen werden opgehangen, en die zich vóór ons op het plein bevonden, leidden er als van zelf toe om inlichtingen te vragen over het koppensnellen: het ritueele snellen is den Soembaneezen onbekend: ze namen alleen de

hoofden mede van de vijanden, die ze in den gewonen oorlog verslagen hadden.

Wat deze plek nog merkwaardiger maakt, is een steenen beeld van circa 80 cM. hoog, volgens mijn geleider het eenige beeld, dat hij op Soemba gezien heeft. Dit beeld heet *Katoda ndaung watoe leli* = „de blijvende steen met de steenen halsketting.” Dit is de steen waarvan het welzijn van het dorp afhangt, de *Marapoe Parai*. Gewoonlijk geeft men *katoda* weer met „offersteen”, maar hij is meer: hij houdt ook het welzijn vast der bevolking, zooals de *toemotowa* der Minahassers en de *laso batoe* der To Rongkong. Het oude beeld was gebroken, en toen had Oemboe Dong dit gemaakt.

Het beeld *Katoda ndaung watoe leli*.

Eindelijk namen wij afscheid met de belofte, dat in den namiddag eenige ouden zouden komen om mij verder over andere dingen in te lichten. De wandeling ging nu over de grafzerken door de kampongs of wijken *Kambela Woentoe*, *Kasari Ratoe*, *Lai Taroeng*, *Wai Kawoloe*, *Wai Rasa*, *Taminjal*, *Saoe*, tot we in *Anakala* kwamen. Dit is het voornaamste deel van dit kampongcomplex. Hier is het heiligdom, de *Beti meting kawoekoe kabaringoe watoe* (*kabaringoe watoe* is „steenen paal”). Dit is een huisje van niet meer dan 3 M. in het vierkant, staande op vier zuilen van steen, die elk meer dan een meter in omtrek hebben. Hierin worden de *marapoe* bewaard, de heiligdommen, die moeten zorgen voor het welzijn van het dorp. Alleen de *ratæ* mag hierin komen, en deze

ratoc wordt beschouwd als de oudere broer van het hoofd van Makata Kiri.

Het is een eigenaardigheid van de landschappen in het Westen, dat ze alle in twee deelen verdeeld zijn, waarvan het eene als de oudere en het andere als de jongere broer wordt beschouwd. Zoo heeft men in Louli: Louli deta en Louli wawa, wat niet anders is dan Louli boven en beneden. Het landschap Lamboja bestaat uit Lamboja en Patijala; Wajewa uit Bali omba of lewata en Bali loko; het eerstgenoemde deel moet het oudste zijn, en daarom zegt men dat dit de vasthouder of eigenaar van den grond is. In Loura spreekt men van maradana, de vlakke en letena, de bergen. Kodi heeft de deelen Kodi bokoel en Kodi bengedo. Deze verdeeling van het land berust gewoonlijk alleen op de onderscheiding van boven en beneden. Verder heeft ze geen maatschappelijke beteekenis. Het is echter hier niet de plaats om er verder op in te gaan.

Bij het huisje van den *marapoe*, dat ik pas beschreef, is een muurtje van steenen gebouwd, dat in het rond loopende, een stuk begrenst van circa 15 M. middellijn. Dit is de *natara*, of, zooals men nu veel zegt, hierin de gewoonte van het Oosten volgende: *talora marapoe*, de heilige grond, dien men in gewone tijden zoo maar niet mag betreden. Na de komst van het Gouvernement is echter met vele andere dingen ook de eerbied voor de *natara* verloren gegaan, en vele loopen nu zonder nadenken over dit heilige terrein. Alleen vrouwen schuwen dit afgesloten deel van hun dorp nog. Zooals te verwachten was, stond hier ook de *andoeng* of de paal voor de hoofden der verslagen vijanden.

Na Anakala komt men nog door de dorpen Mandidi Djawa (waar vreemdelingen wonen), en dan gaat het weer langs een steenig pad naar beneden de vlakke in. Ik was verbaasd over de hoopen steen, die ik in dit kampongcomplex gezien had. Hier en daar waar het terrein niet genoeg plaats aanbood om er een huis te zetten, had men terrassen gemaakt van opgestapelde steenen. Onder de grafzerken is er een waarop men *ana ntau*, „mensenkinderen” had uitgebeeld. Ik moest er even goed op kijken, voordat ik de teekening begreep: van welken kant men het beeld beziet, steeds heeft men een mensch voor zich met hoofd, lichaam, twee armen en twee beenen.

Behalve de lijkisten zijn er dolmens, waarvan de dekplaat soms van enorme afmeting is. De overeind staande steenen aan hoofd- en voeteinde van het graf ziet men hier niet zoo veel als in het Oosten.

In den namiddag kwamen de ouden, die beloofd hadden te zullen komen, en tot donker wordens toe onderhield ik mij met hen. De menschen van Anakala staan bekend als lieden die van een pretje houden. Het was nauwelijks donker geworden, of uit verschillende richtingen ver-

namen wij het geluid van gongen en trommen. Het kwam steeds nader, en in het maanlicht zagen we van een paar kanten een stoet menschen aankomen, die het voornemen hadden ons op eenige dansen te vergasten. Eerst traden een zestal vrouwen op met hakmessen in de rechterhand, die ze voor zich uit hielden op de hoogte van het gelaat. Met de linkerhand zwenkende bewegingen makende naar voren en naar achter dansten ze op de maat een trippelpas, die zeer vermoeiend moet zijn; de meesten hielden het dan ook niet lang achter elkaar vol, maar moesten telkens op adem komen. Deze dans werd nu eens in een rij naast elkaar staande uitgevoerd, dan weer tegenover elkaar, alsof ze een spiegelgevecht hielden. Dit dansen heet *menggoe*, waarmee ook andere soorten van dansen door vrouwen uitgevoerd, worden aangeduid.

Toen kregen we een dans alleen van mannen, *kataga* genaamd. De dansers waren uitgedoscht met een lendedoek, waaraan franje, terwijl onder de knieën reepen bokkevel met lang haar en belletjes er aan, waren gebonden. Met het ronde schild aan den linkerarm, en het zwaard in de rechterhand voerden ze allerlei passen en sprongen uit. Een man zong er bij, en terwijl hij zong waren de passen en de bewegingen met de armen kalm, maar na afloop van elke strophe deden de dansers woeste sprongen, bogen het lichaam geheel over naar links en naar rechts, en lieten herhaaldelijk oorlogskreten hooren.

Uitgeput en geheel bezweet hielden ze eindelijk op. Het was nu weer de beurt van de vrouwen, die het *redja* lieten zien (de lieden in het Westen nasaleeren de medeklinkers niet; in het Oosten zegt men *rendja*). Het eigenaardige van dezen dans is dat hij niet begeleid wordt door muziek maar door den zang van een man, die een kleine trom (*katoemba*) onder den arm houdt, waarop hij nu en dan een tik geeft om de maat aan te geven. De vrouwen dansen zij aan zij, nu eens enkele passen vooruit, dan weer achteruit, maar meestal worden de passen op de plaats zelve gemaakt. Wanneer de zanger kalm zingt, houden de vrouwen elkaar bij de hand vast, maar als hij de stem verheft, laten ze elkaar los, en maken heftige bewegingen met de armen, terwijl de passen krachtiger worden.

De laatste voorstelling was het *barama*, spiegelgevecht houden, uitgevoerd door twee mannen met schild en stok gewapend, de laatste als speer. Het was verbazingwekkend, zoo lang als zij op één been konden rondspringen onder het maken van allerlei bewegingen en wendingen met het lichaam.

Het opvallende van deze dansen (er zijn nog veel meer) is, dat de dansers zich zoo weinig van hun plaats verwijderen. De dichte rij omstanders moedigen de spelenden steeds met kreten en gillen aan, zoodat het dansen met veel luidruchtigheid gepaard gaat.

Den volgenden morgen begaven wij ons weer naar het dorp, waar we onder nog meer belangstelling dan den vorigen dag het onderzoek voortzetten. Bij het afscheid nemen zei Oemboe Dong, dat hij een karbouwtje zou brengen om ons te onthalen. Ook ditmaal hielp het ons niet de menschen van hun voornemen te willen afbrengen. De oude heer meende dat het moest gebeuren, „te meer, daar er zooveel over *marapoe* (geesten en dooden) was gesproken, waarvoor wel een offer mocht worden gebracht.”

In de woning van Oemboe Dong wordt nog een marapoestuk bewaard, namelijk een speer van 4 M. lengte, dicht bij het ondereind versierd met bokkehaar. Aan het lemmet was niets bijzonders op te merken.

Op mijn vraag of men in Anakala ook weefde, kreeg ik ten antwoord, dat dit daar weinig werd gedaan. Men liet mij een weefgetouw zien, dat in niets van andere dergelijke instrumenten verschilt. Ikatten kent men hier niet; dit is trouwens beperkt tot enkele streken langs de kust, zooals boven reeds is opgemerkt.

Toen we na een korte middagrust buiten kwamen, waren daar reeds velen wachtende op ons, en weldra klonken weer trommen en gongen. Dit hield gelukkig op, toen Oemboe Dong verscheen, die nog eens afscheid van ons wilde nemen. Zijn tegenwoordigheid gaf mij aanleiding nog enkele aanvullende vragen te doen, die hij als te voren met bereidwilligheid beantwoordde. Ik was juist met dit onderzoek gereed, toen de gezaghebber van Zuidwest Soemba, de heer J. M. Canisius verscheen. Deze was reeds den vorigen dag ons tegemoet gereden, maar ons niet in de *pasanggrahan* vindende, was hij doorgereden naar de grens van zijn onderafdeeling om den nieuwen weg te inspecteeren. Het beloofde karbouwtje was nu ook spoedig gebracht, geslacht en verdeeld, en als goede vrienden trokken de lieden naar hun huizen terug.

Wai Kaboebak, 23 en 24 September. De weg naar Wai Kaboebak, 14 paal lang, is zeer eentonig en vervelend, daar men nergens een vrij uitzicht heeft. Maar als men eindelijk na 12 paal rijdens uit de heuvels komt, heeft men een schitterend gezicht op de vlakte van Louli. Daar deze vlakte kleiner, en daardoor overzichtelijker is dan die van Anakala, is het landschap aantrekkelijker. Het vlakke gedeelte is geheel bezet met sawahs, en op de omringende heuvels liggen tal van kampongs, waar het groote aantal kokosboomen opvallend is. Overigens zijn het boschjes pinangboomen, die men overal op Soemba aantreft.

Eerst komt men Louli beneden voorbij, een langen heuvelrug, waarop een heel kampongcomplex is gelegen. Op dezelfde wijze is Louli boven gebouwd, aan welks voet de bestuursvestiging is gelegen. Wai Kaboebak,

„borrelend water”, is evenals Wai Bakoel, de naam van een bron, maar een inheemsche kampong van dien naam bestaat niet.

Het hoogere gedeelte van de vlakte, aan den voet der heuvels, waardoor ook de groote weg loopt, is bezaaid met steenen graven, zoowel dolmens — groote steenen platen op vier en zes zuilen rustend — als steenen kisten met zware platte steenen gedekt. Maar opmerkelijk in deze streek is, dat bijna alle dekplaten aan het eene einde versierd zijn met een uitgebeitelden karbouwenkop. We kwamen ook een grooten boom voorbij, aan welks voet een *katoda* was opgericht: een overeindstaande steen, met enkele platte daar omheen. Deze steenen bewaken een deel van het daarvoor gelegen sawahcomplex.

De bestuursvestiging vindt men in het westelijke deel der vlakte. Er staan nog maar enkele permanente gebouwen. Het bouwen van huizen wordt hier zeer vertraagd door den verren afstand, waarlangs de materialen moeten worden opgevoerd van de ankerplaats Wai Keloe, en door het verdwijnen van veel van het benodigde materiaal.

Gedurende ons verblijf te Wai Kaboebak waren wij de gasten van den heer J. M. Canisius, en aan zijn medewerking heb ik het te danken, dat ik ook een en ander ben te weten gekomen van streken, die ik door gebrek aan tijd niet kon bezoeken.

Ik trof het al aanstonds, dat een aantal hoofden van Wanoekaka ter plaatse waren voor een rechtszaak. Dezen kregen we 's middags bij ons, en tot aan het vallen van den avond kon ik hen uitvragen. Ook kreeg ik hier een nieuwen tolk, die heel wat beter was dan die welken wij tot Anakala hadden gebruikt. Hoe meer men naar het Westen komt hoe meer de talen verschillen van het Kambera'sch, zoodat het langzamerhand voor den heer Wielenga niet meer mogelijk was den tolk voldoende te controleeren. Men kan in West Soemba van drie talen spreken: Wajewa'sch, Kodi'sch en Lamboja'sch. De lieden die deze talen spreken, verstaan elkaar niet, en Kambera'sch (de taal van Midden en Oost Soemba) kent men niet.

De oude radja van Wanoekaka, een man met een vossengezicht, die in vroegere jaren heel wat kwaad gedaan heeft, was in het eerste uur wel te bewegen om een en ander mee te deelen. Maar daarna begon het hem te vervelen, en kregen wij weinig meer uit hem. Gelukkig dat enkele anderen, en vooral de tolk zelf, goed op de hoogte bleken te zijn van de adat aldaar, zoodat ik toch nog heel wat kon opteekenen. Merkwaardig is, dat Wanoekaka het eenige landschap is waar ijzer gesmeed wordt.

Hier zou men het smeden van oudsher gekend hebben, maar nadere bijzonderheden daaromtrent heb ik niet vernomen. De blaasbalg, die

uit bamboekokers bestaat, heet hier *poepoeta* (in Wajewa *woewoera*); het aanbeeld *kadesa* (Wajewa: *kandera*; Kambera: *lata paha*); de hamer heet *posa* (Wajewa: *poewa*, Kambera: *lata*); de tang wordt algemeen *ngépi* genoemd. Men doet dit werk voor of onder het huis; geenerlei offers worden daarbij gebracht.

Men vertelt dat men het ijzer van de voorouders, *marapoe*, gekregen heeft. De voorouders, die uit den hemel zijn neergedaald, hadden geen ijzer bij zich, maar wel zij, die per prauw op Soemba zijn aangekomen. Onder de heilige voorwerpen der voorouders bevinden zich veel ijzeren wapens, vooral speren en hakmessen. De heer Wielenga deelde mij mede, dat in het marapoe-huis van Oemboe Waloe Mandokoe te Wai Mbidi, in Kambera, een gebouwtje dat op één paal rust, houwens, messen, lanssen en bijlen van ijzer worden bewaard. Ook twee kettingen van goud en zilver, *donda lokoe* genaamd. Van deze kettingen zegt men, dat ze de rivier vasthouden; als ze dit niet deden, zou het zeewater binnendringen en het land verzwelgen. Men bewaart er ook twee potten met water. Wanneer deze van zelf overloopen, dan komen groote noodlottige regens; zijn ze halfvol, dan mag men matige regens verwachten.

Over een heilig wapen mag men niet heenstappen. Deed men dit, dan zou men geen buit krijgen als men op de jacht ging, en men zou het doel, waarmee men een reis ondernomen had, niet bereiken, en dergelijke meer.

Op verschillende plaatsen in West Soemba giet men ook koper. Maar dit geschiedt alleen in steenen vormen. Gewoonlijk giet men massieve staven, die dan tot arm- en beenringen worden verbogen en met een vijl bewerkt, zoodat ze enkele figuren vertoonen.

De heer Canisius heeft mij nog een grooten dienst bewezen door de mededeeling van een paar feiten, die ik nader onderzocht heb, en waardoor bewezen is dat in West Soemba tot vóór de komst van het Gouvernement het menschenoffer heeft bestaan. Men is hier blijkbaar nog zoo weinig doordrongen van de bedoelingen van het Gouvernement, dat men dezen gezaghebber toestemming kwam vragen om ook in dit jaar een menschenoffer te mogen brengen.

Lamboja, 25 en 26 September. De reis van Louli naar Lamboja op zulk een schitterenden morgen als ik trof, is eenig mooi. De weg levert geen bezwaar op, daar er weinig hellingen, en dan nog zeer geringe, in voorkomen. Alleen is hij hier en daar lastig voor de paarden door de steenen, waarmee men den weg heeft verhard. Steeds slingerende door de kale heuvels heeft men voortdurend een prachtig gezicht op het beiglandschap van Wanoekaka links en dat van Lamboja rechts. De breede

vlakke waardoor de Wanoekaka-rivier stroomt, en die geheel met sawahs is bedekt, en waar de nederzettingen der menschen verspreid liggen op de lage heuvels, opent het gezicht op het zeestrand, waar de hooge deining tegen de rotsen uiteenspat, en vanwaar het geluid der branding tot den reiziger doordringt. Nog schooner is het gezicht later op de branding bij Kaap Lamboja.

De weg voert telkens voorbij droge tuinen van katella, *Coix lacryma* (*kamanggikoe*, die in het Oosten weinig voorkomt), oebi en mais. Droge of natte rijstvelden zag ik hier in de bergen nergens. Tegen de hellingen van de vlakke der Lamboja-rivier vindt men de sawahs weer terug. Dit gedeelte van het land is dan ook het sterkst bevolkt. Van een heuvel dicht bij de school heeft men een heerlijk gezicht op dit dal. Terrasgewijs liggen de sawahs tegen de hellingen der bergen op, en men waant zich in het land der Sa'dan Toradja's. Ik kan mij voorstellen, dat iemand, die alleen gewend is geweest aan de uitgestrekte en dorre heiden van Midden Soemba, zich op deze plaats niet kan voorstellen nog steeds op hetzelfde eiland te zijn.

Het oog wordt dadelijk getrokken naar twee bergtoppen, de Bodo Soele en de Bodo Kapoe. Op deze toppen wonen twee geesten, aan wie elk jaar, vóór den aanvang van het planten der rijst, offers worden gebracht. De *marapoe* van eerstgenoemden top is vertegenwoordigd in een steen, die Sodi heet. Op dien steen wordt een deel van het vleesch en de lever van de offerdieren (varken en kip) gelegd. De *marapoe* van den Bodo Kapoe wordt vereerd in den grooten boom, die op dezen bergtop groeit. Als men daar offert worden jonge bladeren van den kokosboom aan de takken van den *marapoe* gebonden. De geest, die bij deze gelegenheid wordt aangeropen, werd mij opgegeven te heeten: Mete mangadoloe ada mangoelangoe. Deze zou ook de menschen hebben geschapen.

Aan den rechteroever der rivier ligt op een heuvel de voornaamste kampong Sodan, met vele andere dorpen er om heen. Aan den linker-oever ligt Woenoe Woeloeta, waar de radja van dit landschap, Kedoe Moto, woont. Een jongere broeder van dezen vorst woont in het stam-dorp Sodan, waar hij de heilige voorwerpen der voorouders bewaart. Ook hier vindt men dus de verdeeling van de wereldlijke en de geestelijke macht.

De pasanggrahan en de school staan dicht bij het laatstgenoemde dorp bij een prachtige bron, Wai Karoedi genaamd. Zooals meestal met bronnen het geval is, zijn ook hier de palingen, die daarin leven, heilig; men mag ze niet eten. Ook het bij deze bron groeiende bosch is heilig, en toen de radja wat met ons kwam praten, vertelde hij dat de schoolkinderen een boom van dit boschje hadden verbrand, waaraan hij het

toeschreef, dat hij sedert door een hardnekkigen hoest wordt gekweld. Geen wonder dan ook, dat de *marapoe* die bij de bron woonde, is weggegaan, en naar het landschap Kodi verhuisd. Dit had die geest zelf in een droom aan iemand van Sodan medegedeeld.

Daar de lieden op onze komst waren voorbereid, was een groot aantal oude mannen bijeengekomen onder leiding van den radja, die met zijn onderdanen gemeen heeft, dat hij erg schreeuwt. In het algemeen is de Soembanees luidruchtig, maar de lieden van Lamboja zijn wel de ergste. Hierdoor en door een zekere brutaliteit en een air van onverschilligheid maken de Soembaneezen niet dien aangename indruk op den vreemdeling, als de Toradja's van Celebes plegen te doen.

In Lamboja is de tatouage der vrouwen op de onderbeenen opvallend. Zoo ziet men het in andere landschappen weinig. Deze gewoonte vindt men over het geheele eiland, maar alleen in het Westen is zij algemeen. In Midden Soemba heet het tatoueren *kakatoe* of *katati*, in Wajewa *katakko*. Het zijn vooral vrouwen die getatoueed worden en wel op de onderbeenen, zoowel op de schenen als op de kuiten. Deze tatouage bestaat niet uit bepaalde figuren, maar het vel is eenvoudig zwart gemaakt: met een bosje leman-dorens (*tara moede* of *tara maroto*), die aan een handvat zijn gebonden, worden de gaatjes in de huid aangebracht door met een stukje hout op het handvat te kloppen. Als kleursel gebruikt men de kern van kemiri-vruchten (*kaniri*), die na gebrand te zijn fijn gewreven wordt. Het zijn altijd vrouwen die dit werk doen waarmee geenerlei plechtigheid gepaard gaat.

Gewoonlijk worden de meisjes getatoueed tegen den tijd harer puberteit of anders zoo spoedig mogelijk na haar huwelijk. Men wacht er gewoonlijk mede tot den tijd dat de regens bijna doorkomen. Is het nog niet gedaan, en sterft het meisje op huwbaren leeftijd, of al gehuwd zijnde, dan geeft men aan het lijk leman-dorens en kemiri-vruchten mede in het graf. In andere landschappen in het Westen schijnt men dit niet te doen. De schenen worden op één dag beteekend, en ongeveer een maand daarna de kuiten. Zet het been tengevolge van de operatie op, dan wordt met het orakelsnoer (*mowal*) naar de oorzaak daarvan gezocht, en naar gelang van de uitkomst van dit onderzoek aan den eenen of anderen *marapoe* geofferd. Degeen die het werk doet, krijgt een speer, een mes, een ring, gekookte rijst en varkens- of kippenvleesch tot belooning.

Ook de armen van de vrouwen zijn soms getatoueed, maar dit wordt niet geeischt. Voor de mannen is tatouage alleen een liefhebberij; bij hen ziet men vaak een figuur, vooral een haan, op iedere borst aangebracht. In Kambera zag ik verscheidene leden van het hoofdengeslacht

met den Nederlandschen leeuw op den rug hunner handen. Verder zag ik sterren, hagedissen, slangen, draken, huizen, vogels en menschen aangebracht.

Het vaderland van het tatoueren op Soemba moet in het Westen gezocht worden, niet alleen omdat het daar algemeen in zwang is, maar ook vertelde men mij in Langgaliroe, dus op de grens tusschen West en Midden Soemba, dat men deze kunst daar van Anakala (dus uit West Soemba) had geleerd.

Alleen in Loura vernam ik, dat men voor de tatouage vuur kreeg in het hiernamaals, een geloof dat algemeen op Timor bestaat. Evenals hier wordt ook op Soemba daarvoor een tatouage-figuur op de armen vereischt, en daaruit zou men moeten opmaken, dat dit geloof op Soemba is ingevoerd, omdat in deze landstreken juist het beprikken van de onderbenen als een vereischte wordt beschouwd.

Daar het dialect van Laboja vrij sterk afwijkt van de spraken in de andere deelen van Soemba, had ik verwacht dat ook meer verschil in de adat zou worden gevonden, maar hierin heb ik mij vergist. De verhoudingen der bloedverwanten onderling zijn dezelfde als die bij de andere stammen; alleen wordt in Lamboja de aangetrouwde familie meer als echte bloedverwanten aangemerkt en behandeld, als in de andere landschappen.

De reden, dat de dialecten van Lamboja, Wanoekaka en Louli, drie aan elkaar grenzende kleine landschapjes, onderling zooveel verschillen, moet zeker voor een groot deel worden gezocht in de omstandigheid, dat zij in voortdurende vijandschap met elkaar hebben geleefd. Toen ik vroeg hoe men deed, wanneer men aan een oorlog een einde wilde maken, antwoordde de radja van Lamboja: „Tusschen ons drieën werd nooit vrede gesloten: het was een voortdurend heen en weer gaan om vijanden te doden. Wanneer een Lamboja'er een familielid had wonen in Wanoekaka, en hij wilde dezen bezoeken, dan moest hij dit 's nachts in het geheim doen; want deed hij het overdag, dan liep hij gevaar te worden gedood. En omgekeerd was dit ook zoo.”

Evenals op reizen in andere deelen van den Archipel, had ik ook ditmaal een aantal voorwerpen bij mij, die afkomstig zijn uit een vroegere periode, toen ijzer nog niet zoo algemeen was in Indië als tegenwoordig. Toen ik de bronzen bijlen liet zien, die in Midden Celebes vaak in den grond of in grotten worden gevonden, durfden de radja en de andere aanzienlijken ze niet aan te raken: dat waren marapoe-voorwerpen, zaken van de voorouders. De radja vertelde mij, dat verscheidene van zulke bijlen en ook beitels van brons in het marapoe-huis worden bewaard. Wanneer dit heilige huisje vernieuwd moet worden, worden deze voor-

werpen met veel plechtigheid, en onder het slachten van een buffel, naar beneden gebracht, er worden houten stelen aan gemaakt, en dan wordt met deze instrumenten het houtwerk van de nieuwe woning der voorvaderen bewerkt. Deze bijlen zouden uit den hemel afkomstig zijn. Steenen hamers, zooals ik hem er een uit Celebes liet zien, moeten ook in de verzameling zijn, maar deze worden niet bij den arbeid gebruikt.

Op mijn vraag of wij de bijlen mochten zien, verzekerde men ons, dat dit streng verboden was. Iedere Soembanees die zulks deed, moest sterven. De radja vertelde ons toen, dat luitenant De Neve, toenmaals gezaghebber in West Soemba, gewoon was om die marapoe-huisjes in te gaan, en de heilige voorwerpen in de hand te nemen. Dit zou volgens den radja de aanleiding zijn geweest tot het verzet in het eind van 1909, waarbij bedoelde gezaghebber gesneuveld is. Dat zulke dingen nog gebeuren, bleek ons uit de mededeeling van een inwoner van de kampong Sodan, dat de commandant van een patrouille gewapende politie enkele dagen te voren in het marapoe-huis van die plaats was binnengedrongen, en daaruit eenige voorwerpen naar beneden had gehaald om die in het daglicht te bezien.

Wat ik hier in Lamboja omtrent koperen en bronzen bijlen en steenen hamers vernam, was het meest zekere bericht, dat ik op Soemba omtrent deze voorwerpen heb opgedaan. In Midden Soemba wist men niets van deze voorwerpen, maar in Langgaliroe herkende men de bijlen reeds als werktuigen van de *marapoe*. Ze heeten *parada*, en zouden van Java (of het buitenland) zijn gekomen. In Anakala noemde men ze *kataka marapoe*, bijlen der *marapoe*. De *ratoe* bewaart ze daar in een spelonk te Anakala die zich onder in den heuvel moet bevinden, waarop het dorp ligt. In Louli vertelde men, dat met zulke bronzen bijlen de steenen brug vernietigd was, die Kaap Sasar vroeger met het vasteland zou hebben verbonden. De radja bewaart er enkele in een huisje van steen gemaakt. In Wajewa beweerde men dat ze er waren, maar in Loura had men ze nimmer gezien.

Van de steenen hamers wist men veel minder af. Alleen in Wajewa vertelde men dat ze nu en dan in de velden of tuinen werden gevonden. Hij die er een vindt bewaart hem in een mandje, want men vermoedt dat dan de ziel van vader of moeder daarin gekomen is, en daardoor zal die persoon rijk worden. Wanneer men een opgezette hals heeft, wrijft men deze met water, waarin de steen een poos gelegen heeft. Daar wij geen dezer steenen te zien konden krijgen, kan ik ook niet zeggen, of het inderdaad hamers zijn.

Een ander punt van onderzoek was het voorkomen van twee schelpsoorten, die bij de bergstammen van Midden Celebes als amulet in den

oorlog worden gebruikt. In tegenstelling met de andere landschappen wordt de cowry-schelp in Lamboja tot geenerlei doeleinde aangewend. Ze heet hier *karwoekoe wai* (in Anakala *kaweka wai*). In de andere streken van Soemba wordt zij algemeen vastgehecht op het ronde schild (*teming*) van buffelhuid, dat de Soembanees in den oorlog steeds met zich nam. In Kambera hadden de vorsten slechts een cowry in het midden van hun schild. De andere voornamen droegen in het midden er van twee schelpen, en dan nog vier aan den rand in kruisvorm. Deze wijze van aanhechting komt ook voor in Taboendoeng en Anakala, en ze werd mij ook meegedeeld van Kodi, een landschap dat ik niet kon bezoeken. De bedoeling van die schelpen werd opgegeven te zijn: om den strijder krachtig te maken, om hem de overwinning te bezorgen, om het schild zoo sterk te maken, dat speer noch kogel er door heen zouden gaan. Maar algemeen gaf men ook op, dat men aan de rangschikking der schelpen kon zien, of men in den strijd met vriend of met vijand had te doen. Zoo hadden de lieden van Lakoka vijf schelpen op hun schild in één rij geplaatst: twee aan elke kant en een in het midden. Anderen weer (ik meen de lieden van Lewa) hadden boven aan het schild drie schelpen bij elkaar geplaatst. De Lewa'ers bonden ook wel een reep lontarblad als herkenningsteeken dwars over hun schild, of ze trokken daarover een streek met kalk.

In Oost en Midden Soemba heet deze schelp *kakoe*. In Wai Bangga, een onderdeel van Louli is de stam-marapoe vertegenwoordigd in een cowry-schelp. Toen ik het hoofd van die plaats mijn exemplaar liet zien, nam hij het eerbiedig in de hand en liefkoosde het.

De tweede schelp, een met een negental dorens, wordt niet gebruikt, maar elke Soembanees kent haar. Dat men in deze en in de cowry een vulva ziet, blijkt uit de omstandigheid, dat naar mededeeling van den heer Wielenga in Kambera vaak met de namen dezer schelpen wordt gescholden. Laatstbedoelde schelp draagt den naam van *pakai pakadoe* (Kambera), *kapii marangga kadoe* (Anakala), *kapihi maraga kadoe* (Lamboja), welke woorden alle beteekenen: gehoornde vulva.

Louli, 27 September. We keerden van Lamboja naar Louli terug, en waren daar weer de gasten van den heer Canisius. Daar ik mij bij mijn vorig bezoek aan Louli alleen met mondeling onderzoek had beziggehouden, ging ik in den middag een paar kampongs bezoeken om de daar aanwezige graven te bezien. In de hoofdkampong, Paroeng, die weer uit verschillende wijken bestaat, trof ik geen bijzondere grafsteenen aan; zelfs het gewone beitelwerk (een buffelkop), dat men bij de jongere graven in de vlakte aantreft, wordt bij de oudere graven in de kampong

niet gevonden. Ik zag er ook drie kisten, waarin de lijken van menschen, voor wie het doodenfeest nog niet kon worden gevierd. Iedere voorname wijk heeft haar eigen marapoe-huisje, een eenvoudige hut, waaraan al heel weinig moeite is besteed.

Een mooi graf bevindt zich in het dorp Tabelar, waarvan een afbeelding is opgenomen in dit tijdschrift (Jg. 1920, blz. 510). De gebruikelijke karbouwenkop is hier van zeer groote afmeting, en tusschen de horens zijn twee menschenfiguren uitgehouwen, een man en een vrouw voorstellende. De rand van den steen is ook met allerlei figuren bebeiteld. Dit werk is van jongen datum; als ik het wel heb moet de maker er van nog leven.

Ello Pada, 28 tot 30 September. De weg van Louli naar het landschap Wajewa (eigenlijk Weiwewa) slingert zich weer door kale heuvels, zoodra men de vlakte heeft verlaten. Voortdurend blijft het oog daarbij rusten op het Jawila-gebergte. Uit het gras, waarmee de grond is bedekt, steken overal hooge stengels op van de *kateloe*, een rietsoort die op Midden Soemba niet voorkomt. Deze plant, in Midden Celebes *tile* en *morompa* genaamd, speelt bij de Toradja's een rol in hun eeredienst; dit is echter op Soemba niet het geval. De dracena, een plant die van veel belang is met betrekking tot de verspreiding van de volken in Indië, wordt op Soemba niet gevonden.

Op den weg van Louli naar Ello Pada troffen wij twee albino's aan, een man en een vrouw, met witblond haar.

Ello Pada, „vlaktezicht”, is een van de kleine talrijke kampongs, die in dit gedeelte van Wajewa worden gevonden. Hier woont ook de radja van het landschap, Oemboe Bati. Het dorp ontleent zijn naam aan een groote vlakte, waarop een paar kudden paarden vroolijk ronddartelden. Aan den rand van deze grasvlakte zijn ook de pasanggrahan en de school gebouwd.

De radja van het landschap Wajewa was spoedig bij ons, en toen wij hem het doel van ons bezoek hadden medegedeeld, hoorden we weldra de gongen klinken, die de hoofden der omringende kampongs tot hem moesten roepen.

Ik hoopte hier in Wajewa veel materiaal op te doen, want de omstandigheden waren gunstig. In de eerste plaats had ik een voor deze streek uitstekenden tolk in Eno Wadoe, een Savoenees en evangelist in Wajewa. Hij was mij voor dit werk afgestaan door den heer L. Krijger, missionair predikant te Karoeni. In de tweede plaats is hier een groep lieden die voor den Christelijken doop leeren, en de leider van deze lieden, Mbili Pakereng, hoofd van Rada Mata, zou zeker meer dan anderen

genegen zijn om mededeelingen te doen. In deze verwachting ben ik niet teleurgesteld.

Den eersten middag reeds waren vele lieden bijeen in de pasang-grahan; zelfs vrouwen waren meegekomen. Zij droegen een mamoele in het linkeroor, wat ik reeds bij meerderen op den weg had gezien. In deze gewoonte wijkt men in het Westen dus weer af van het Oosten, waar men zoo iets niet ziet. Soms hebben de vrouwen ook groote gaten in de oorlel, waarin opgerolde bladeren worden gestoken. Bij de mannen ziet men hier veel schelpenringen aan den bovenarm dragen.

De radja was bij het onderzoek tegenwoordig, maar hijzelf gaf weinig inlichting. Het woord Oemboe, dat in zijn naam (Oemboe Pati) voorkomt, moet niet opgevat worden als een titel, want dit woord dat in Midden en Oost Soemba „heer” beteekent, en dat voor den naam van ieder voornaam hoofd wordt geplaatst, kent men in het Westen niet. Hier voeren de hoofden den titel van *rato*. De heer Wielenga deelde mij mede, dat Oemboe Pati de naam is, waarmee de radja door minderen wordt toegesproken; hij heeft nog twee andere namen. De eerste naam is de *ngara katona*, de tweede de *ngara doeana*, de derde de *ngara taoe li'i*, „die de menschen uitspreken.” De meerdere tegen den mindere sprekende, gebruikt de eerste naam; gelijken noemen elkaar bij den tweeden naam, en de minderen gebruiken tegenover hun meerderen den derden naam der laatsten. Zoo is de eerste naam van den radja van Wajewa: Mata Zamba, de tweede Malo en de derde Oemboe Pati. Gewoonlijk noemt men zichzelf naar zijn kind. Er bestaan echter ook nog geslachtsnamen, zooals die op Timor algemeen voorkomen. Zoo draagt de radja van Loura den naam van Bënaka Kaloembang, en al zijn kinderen plaatsen dit Kaloembang achter hun persoonsnaam. Zoo moet ook Zamba in het bovengenoemde Mata Zamba als geslachtsnaam worden opgevat. In Kodi moet de eigenaardige gewoonte bestaan om de namen der echtelieden bijeen te voegen, en aan den naam van den man dien van de vrouw te verbinden, terwijl de vrouw achter haar eigen naam dien van haar man plaatst.

De gewoonten van Wajewa (en Loura, want deze beide landschappen zijn van dezelfde afstamming) wijken in verschillende opzichten af van die der andere streken op Soemba. De menschen weten het zelve ook, want meer dan eens voegden ze aan eene mededeeling toe: In Lamboja is dat anders, of: In Louli doet men het zoo. Onder meer vindt men hier de gewoonte terug om de schoonouders en hun verwanten gelijk te stellen met eigen familieleden met betrekking tot het huwelijksrecht.

Het landschap Wajewa wordt in twee deelen verdeeld: Bali Loko en Bali Omba (het stamdorp van Bali Omba heet Lewata). De menschen

van eerstgenoemden stam mogen muizen eten, die van Bali Omba niet, maar ze mogen ze wel doodden. Het verhaal zegt, dat de muizen eertijds veel grooter waren dan thans. Eens nu gingen menschen van Bali Loko en van Bali Omba samen muizenholen uitgraven om de dieren te vangen. Toen zij een aantal muizen bijeen hadden, zeiden die van Bali Loko tot die van Bali Omba: „gaat brandhout halen,” en terwijl de eersten aan deze opdracht voldeden, aten de laatsten de muizen op. Die van Bali Omba waren hierover zeer ontstemd, en ze zwoeren nu ook nooit meer muizen te willen eten. In het algemeen worden deze diertjes in het Westen van Soemba gegeten. Alleen in die streken waar men radja's heeft (Midden en Oost Soemba en Loura in West Soemba) worden ze niet gegeten. Toen ik aan den radja van Kambera vroeg, waarom hij geen muizen at, antwoordde hij: We zouden ons eigen vleesch eten. Het volk mag deze dieren wel eten, maar uit eerbied voor hun vorsten doen ze het niet. Men mag ze echter wel doodden. Algemeen wordt beweerd, dat men zal gaan braken, als men muizen eet.

Een andere eigenaardigheid van de menschen van Wajewa is, dat het afsnijden der tanden bij hen nog een jonge gewoonte is. Ze zouden een dertig of veertig jaar geleden dit gebruik hebben afgezien van de menschen van Loura, en daar dezen van denzelfden stam zijn als de Wajewa'ers, zouden ook zij het korten der tanden van anderen moeten hebben overgenomen.

Loura, 1 en 2 October 1920. De weg die van Wajewa naar Loura loopt, is bekend om zijn ups en downs, zoodat de meeste reizigers liever den omweg maken over Wai Mangoera, „jong water”, om daar door een meer gelijken weg te hebben. De tegenwoordige Kapitein-Gezaghebber van Noordwest Soemba, de heer Valken, is echter begonnen met een weg te maken langs een nieuw tracé, dat bij de Soembaneezen reeds lang bekend was, maar dat zij zelve in den ouden tijd zelden gebruikten, omdat dit pad langs kloven en ravijnen voert, waar men op zijn wandeling gemakkelijk door den vijand overvallen kon worden. Een tweede reden, waarom men den weg om dit terrein heen en niet er door heeft aangelegd, zal ook wel geweest zijn, omdat het nieuwe tracé voor het grootste deel door bebouwde streken gaat, en men de Koempania daar liever van verwijderd houdt.

Dit pad is inderhaast geschikt gemaakt voor paardepad; enkele gedeelten zijn pas in bewerking genomen. Wij zijn dit pad gevolgd, en we kunnen niet anders zeggen, dan dat dit tracé een gelukkige vondst is geweest, want onmerkbaar daalt men er langs naar het strand af. Langzaam rijdende legden we den afstand Ello Pada—Karoeni in drie en een

half uur af. Nu en dan ziet men van het nieuwe pad af den ouden weg zich over de bergen kronkelen. Ook op het punt waar deze afdaalt in het ravijn van de Kalimboe Wengo. Op deze plek was in den ouden tijd een van de weinige pasars (zoo niet de eenige), die men op Soemba vond. Deze markt was aangelegd ten behoeve van de Endeneezen en andere vreemdelingen, die aan het strand woonden, en die het niet waagden in het binnenland door te dringen. De plek moet in dien ouden tijd druk bezocht zijn geweest; toen echter het Gouvernement na de occupatie deze markt weer in het leven wilde roepen, bleek zij geen levensvatbaarheid meer te bezitten, wat wel verklaarbaar is, omdat het binnenland toen voor ieder ontsloten was.

Zooals ik reeds opmerkte, voert het pad aanvankelijk steeds door tuinen. In een vrij nauwe kloof vond ik de eerste arènboomen op Soemba, hier karoedi genoemd. Tegen geen enkelen boom zagen we een ladder geplaatst om uit de bloemtros palmwijn te winnen. Bij navraag bleek dan ook, dat de Soembanees de kunst van het palmwijntappen niet kent. Hieruit kunnen we opmaken dat ook bij andere volken, zooals op Celebes, deze kunst van vreemdelingen moet zijn geleerd, waarop de overleveringen der Toradja's ook doelen. Daar ook de lontarpalm in het grootste deel van Midden Soemba en in geheel West Soemba niet voorkomt (hij is waarschijnlijk door Savoeneezen naar de omstreken van Waingapoe en Melolo overgebracht), en de Soembanees de kunst om rijstebier te maken niet verstaat, is dit land geheel „droog” te noemen. Wanneer nu de Indische Regeering ook maar zorg draagt, dat de bevolking zich niet kan wennen aan ingevoerde jenever en arak!

Dicht bij de hoofdplaats voert het pad langs een kaarsrechten koraalwand waarin groote spelonken. Men vertelt dat zich in de kalkheuvels, waarop de dorpen liggen, ook vaak grotten bevinden, waarin de bevolking zich bij verschillende gelegenheden heeft verscholen.

Wanneer men ten slotte uit het randgebergte te voorschijn komt, krijgt men een prachtig gezicht over de zee, waarheen het terrein zacht glooiend afdaalt. Dit is het landschap Loura. Recht voor zich uit en naar het Oosten ziet men de dorpen liggen, terwijl een groot deel van het terrein bezet is met sawahs. Tot op dit jaar werden vele van die velden niet meer bewerkt uit gebrek aan water; maar het is den gezaghebber Valken mogen gelukken een verstopte wel te ontgraven, zoodat men nu water in overvloed heeft. Hierdoor is ook het voortbestaan verzekerd van de militaire nederzetting te Karoeni.

Gedurende ons verblijf in Loura waren wij de gasten van de familie Krijger, missionair predikant van West Soemba. Men was hier druk aan het bouwen van een internaat voor jongens en meisjes, want Karoeni

(de plek, waar de zendingspost staat heet Tenggo'o, op ruim een paal afstands van de Gouvernements-vestiging) heeft, evenals Pajeti in het Oosten, een standaardschool gekregen. Het terrein dat aan dezen missionair predikant is toegewezen, is veel te groot om door één man bewerkt te worden. Het plan is dan ook om nog twee zendelingen naar dit deel van Soemba af te vaardigen.

Tusschen de Gouvernements-nederzetting en de zendingspost staat het dorp, waar de radja van dit land woont. Wij reden bij hem aan om zijne hulp bij mijn onderzoek in te roepen. Maar zijne belofte om te komen deed de oude man niet gestand, want noch hij noch eenige persoon daartoe door hem aangezocht, verscheen bij ons. Door tusschenkomst echter van den heer Krijger kon ik urenlang een oude man Ngila Randa (Ama Gole) genaamd, ondervragen, en deze was blijkbaar goed op de hoogte van de adat.

Ofschoon in hoofdzaak hetzelfde beeld vertoonende als dat van de andere landschappen, wijkt de adat toch hier en daar in kleinigheden af van de gebruikelijke in andere streken van Soemba. Daar zelfs het naburige Memboro die afwijkingen niet vertoont, vermoed ik dat ze hun oorsprong hebben in den omgang met vreemdelingen als Endeneezen en anderen. Van alle landschappen heeft Laura het meeste verkeer met vreemdelingen gehad, en daaraan ook moet het voor een deel worden toegeschreven, dat Laura een van de weinige streken op Soemba is geweest, die zich zonder eenigen tegenstand te bieden aan het Nederlandsch Indische Gouvernement hebben onderworpen.

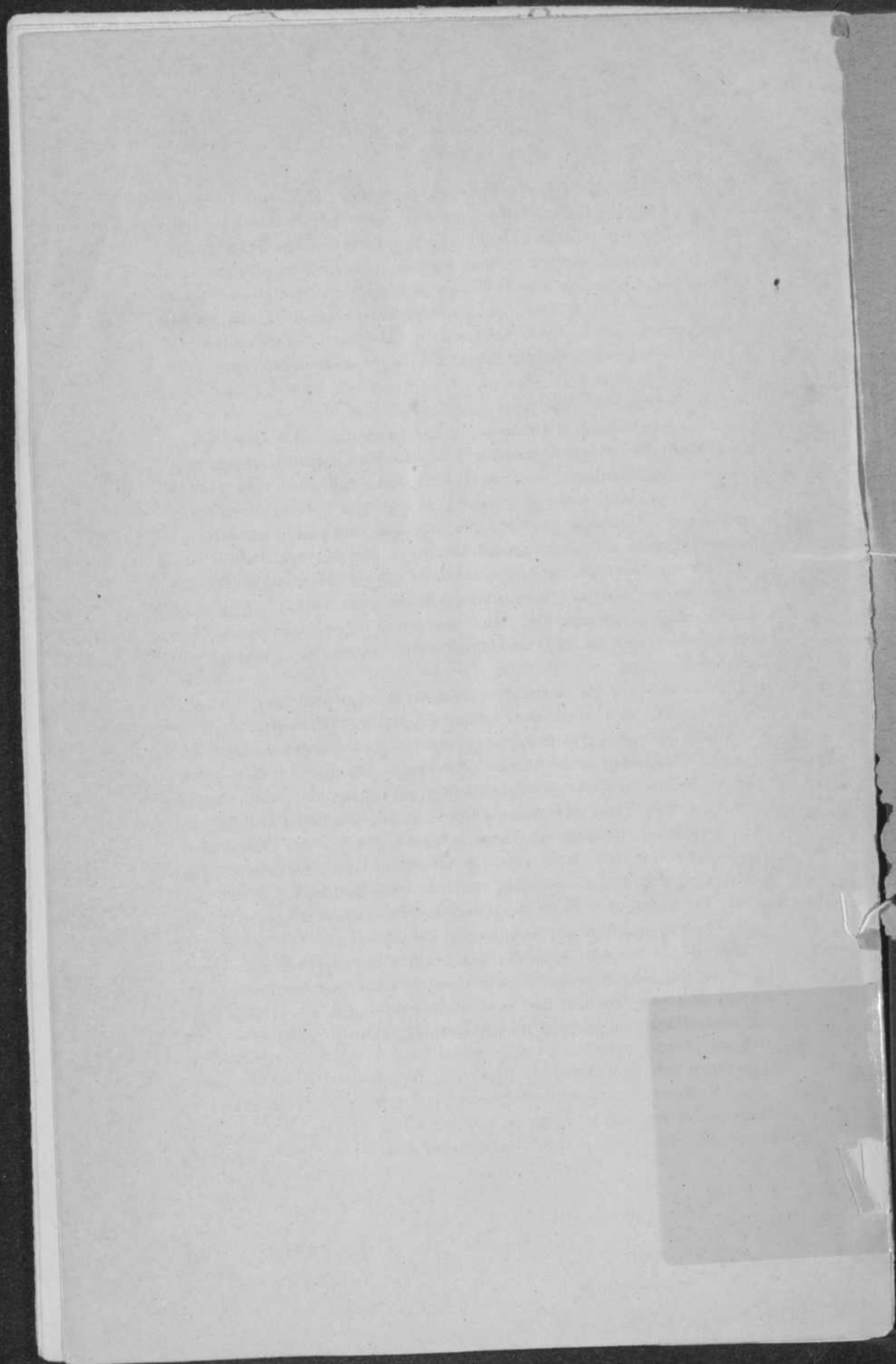
De hoofden van Laura staan bekend als de meest ontwikkelde van het geheele eiland, waarschijnlijk mede een gevolg van de hoogere cultuur van de Endeneezen, Makassaren en Boegineezen, met wie zij jarenlang in aanraking zijn geweest. Vroeger moeten de menschen van Laura naar eene mededeeling van den heer Wielenga in het grensgebied van Wajewa op een plek, Wora genaamd, hebben gewoond. Thans groeit daar een groot bosch. Ze waren oorspronkelijk ook uit Wajewa gekomen. Eens ging de stam Letena (Laura bestaat uit de beide deelen: Letena en Maradena, of beneden- en bovenland) in de laaglanden aan de zee jagen. Die streek werd toen bewoond door den stam Lombo. Deze lieden waren juist aan het dorschen (uittreden) van hun rijst, en toen zij de jagers zagen, noodigden zij dezen uit met hen te eten. Eerst weigerden de jagers, uit vrees, dat hun honden door de rijst zouden loopen, en dat hieruit een twist zou ontstaan. Zij zwichtten echter voor den aandrang, en bleven eten. Maar wat zij gevreesd hadden gebeurde: de honden gingen door de rijst loopen. Daarvoor werden hun meesters beboet met „wat een hoorn en wat een staart draagt." Dit is op Soemba een vast-

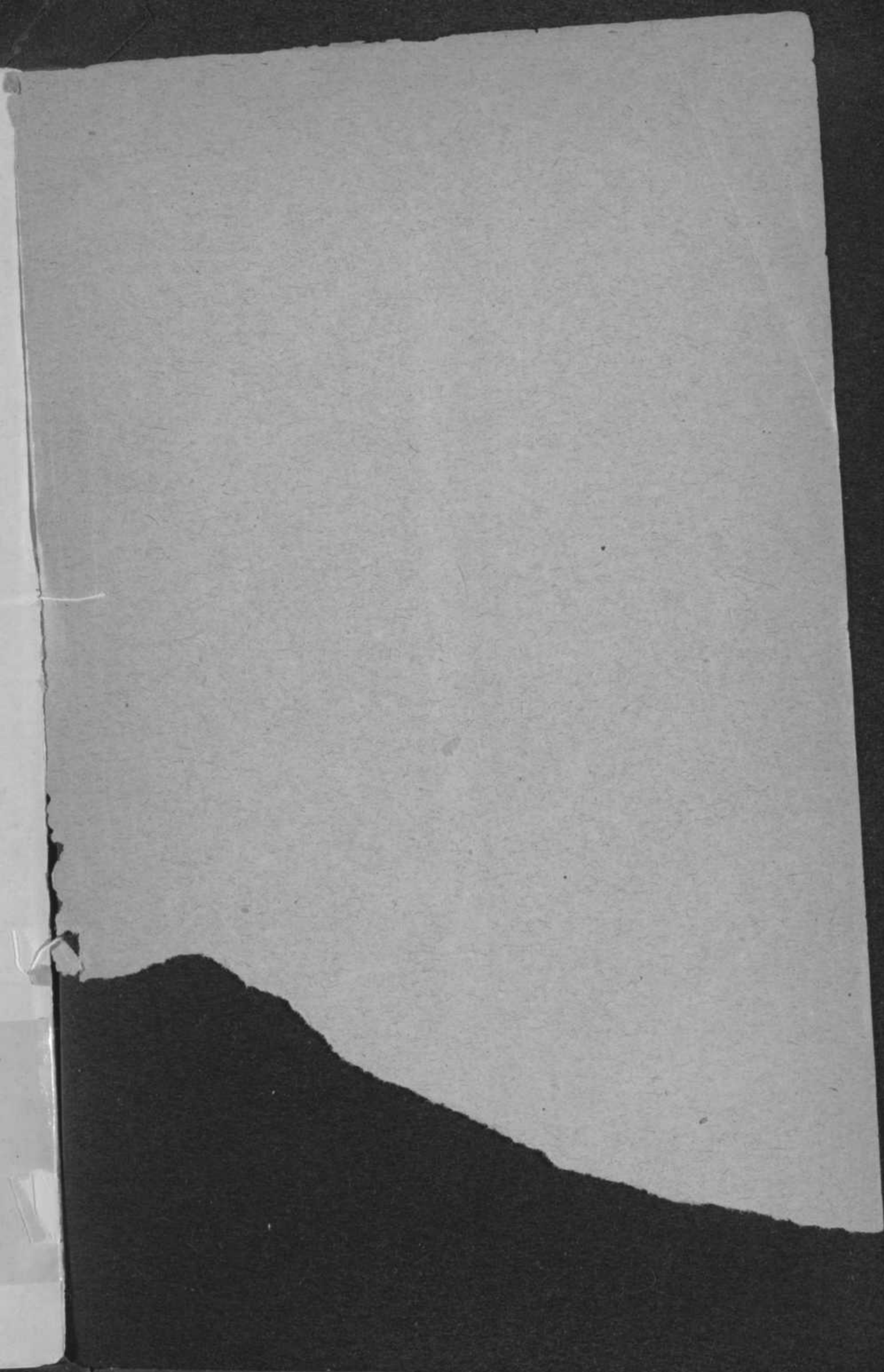
staande uitdrukking voor een buffel en een paard. Maar toen de schuldigen de boete kwamen betalen, brachten ze een geit en een kat. Zulk een hoon mocht niet ongestraft blijven, en dit voorval was de aanleiding tot een oorlog. De Lombo's werden verslagen en van hun mooie sawahs verdreven, die door de tegenwoordige bewoners in bezit werden genomen. De stam Letena riep zijn jongeren broer Maradena, die nu bij elkaar gingen wonen. Bij Wai Keloe, de ankerplaats der Pakketbooten, vindt men nog een armzalig dorpje, welks inwoners nakomelingen van de Lombo's moeten zijn.

Wai Keloe, 2 tot 5 October. In den namiddag van 2 October vertrokken wij van Karoeni naar de baai van Wai Keloe, de eenige baai op Soemba's Noordkust, waar de Pakketbooten ten allen tijde kunnen ankeren. Zij wordt dan ook geregeld door de lijn Soerabaja—Koepang aangedaan. De plek is 12 KM. van Karoeni verwijderd, en met die plaats verbonden door een breeden karreweg. Aan het strand vindt men een paar loodsen voor het opslaan van de geloste goederen, en een pasangrahan, die door de goede zorgen van den heer Valken van de noodige meubelen voorzien was. Hier moesten wij drie dagen op de boot wachten, een tijd die mij niet lang gevallen is, omdat er veel te werken was.

Bovendien kreeg ik hier door tusschenkomst van den heer Wielenga een broer van den radja van Loura te spreken. Deze man, die den Christennaam van Bernardus draagt, is zeer goed thuis in de adat van Kodi, het landschap in het uiterste Westen van Soemba, dat ik niet heb kunnen bezoeken. Ook op Celebes heb ik meermalen de ervaring opgedaan, dat men vaak meer van de adat van een stam op kan doen van een vreemdeling, die daar lang heeft gewoond, dan van een lid van dien stam. Alles toch wat in de adat van dien stam verschilt van zijn eigen gewoonten, valt dien vreemdeling sterk op. Zoo hoorde ik dan ook van dezen Bernardus, dat waar overal op Soemba vaderrecht heerscht, de lieden van Kodi alleen nog moederrecht hebben.

Toen de boot eindelijk kwam, bracht zij mijn reisgenoot naar Waingapoe en mij naar Koerang, om een dergelijk onderzoek op Timor in te stellen. Met een dankbaar hart nam ik afscheid van den heer Wielenga, die zooveel heeft bijgedragen tot het welslagen van den tocht.

255867